

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. ՏԱՐԻ - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ՅԱՆՎ ՆՈՒԹՈՑ 1932 ՏԱՐԻՈՅ

ԱՆԹԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՅԵՐ

Ե. Ե. Գ., Հայ Յեղը.	270
Հայերէն լիզու.	303
Շարականը.	341

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՊՍ. ՅՈՎԻՏԷՓԵԱՆՅ, Վախտանգ Որդի Ումեկայ եւ Նորա Տոմը. Ա.	394
Թ. Ե. Գ., Հատուկտորներ եղիշէի Վարդա- նանց Պատմութեան.	210
Խ. Գ. ՔԱՐՏԱՇ, Դարձեալ Հայերէնի հարցեր.	17
Մ. ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ, Զատիկ.	110
ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ, Մատենագրա- կան Նշմարելու, Խորատու.	85
Հորտան եւ Մորտան.	107
Բարամունը, Ուռ.	145
Խարազան.	218
Հրաշակերտ, Երբմատեան.	272
Հրաւեր, Հրաւերան.	311
Համեստ, Համեստական.	344
Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ, Հայկական Հնութիւնը՝ յէջ- միածին, Ի Թաւրիզ, Ի Պաղտատ.	246
ՇԱԽԱՐՇ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Երբայեցերէն եւ Հայե- րէն Բառերու Ցարաբերութեան մասին.	180
Ո. Մ., Կայնական եւ Տէր.	314

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Տաղ Գեղեցիկ Յննդեան Տեառն.	9
— Տաղ Յովհաննէս Կարապետի Գեղեցիկ.	47
— Մեղեղի Համեղ Ցարութեան՝ Ի Նարե- կացոյ ասացեալ.	106
— Ի Ս. Աստուածածին՝ Տաղ Ի Մխիթարէ.	141
— Տաղ Էջմիածնի.	165
— Տաղ Ս. Յովհ. Մկրտչի.	206
— Տաղ Համեղ՝ Աստուածածին Կոյսն.	267
— Տաղ Ս. Խաչին, Ի Բագմախորհուրդն.	297
— Գանձ Պաղտատ.	332
ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱՔ, Երգ Սրտիս Համար.	81
Յնորը.	144
Անդոմանը.	177
Թախանձանը.	298
Հին Զմայլանը.	334
ԱՐՏՈՑՏ, Ով Յոյս.	176
Աստուածածին ծառը.	176
Ե. Ե. Գ., (Քրդ.) Լիճը.	243
Երկրին Պատասխանը.	268
Կէսորը.	333

ԵՐԵՄԻԱ ՔԷՕՄԻԻՐՃԵԱՆ. Թուղթ Սիրոյ առ Նիկոմիդացիս.	393
Թ. Ե. Գ., Յուշը եւ Փուշը.	143
Թ. Ե. Գ., (Քրդ.), Միաստիկ Սպասումը.	10
Քաղցր Մահը.	36
Տխրութիւն.	70
Վիշտի Քառուղիին վրայ.	80
Աքաղաղի Տաղը.	104
Յոյս առ Աստուած.	207, 245
ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԷ Անտիպ Պատասխանը.	46
ԿՈՄԻՏԱՍ ՔԷՆՅ. ՔԷՕՄԻԻՐՃԵԱՆ, Աղերս առ Սուրբ Կոյսն.	392
ՄԵՂՐԻԿ, Ծնունդի Խոկում.	38
Հաւելա - Վանը.	81
Մայր Ցաւաղին.	123
Ահա Մարդը.	151
ՍԻՄ, Առաջին Զինը.	88
— Ինչու եկար.	205
— Ամալեքի Գոհութիւն.	28

ԳՐԱԿԱՆ

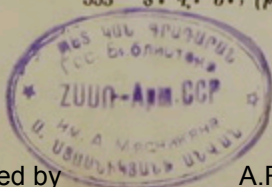
Գ. (Քրդ.), Ապրիլ Էջեր. Վենետիկ.	299, 335
Գ. Մ., Կոմիք մարդիկ վրայ. Ասոր պար է մեզի.	55, 92

ԴԻՒԱՆ Ս. ՅԱՆՈՐԱՅ

Մ. Ե. Ն., Զ. Մարտիրոս Վրդ. Կաֆացի՝ Ռո- տտոնայէն. առ Եղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղէմ.	121
Է. Ղազար Վրդ. Կիմազոգ՝ Կ. Պոլսէն, առ Եղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղէմ.	122
Ը. Քաջիուկ Ներսէս Վրդ. Հռոմկայեցի՝ առ Եղիազար Կ. Պոլս.	185
Թ. Մարտիրոս Կաֆացի Պատրիարք Կ. Պոլսոյ՝ առ Եղիազար Կ. Պոլս.	252
Ժ. Մարտիրոս Վրդ. Կաֆացի՝ Կ. Պոլսէն, առ Եղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղէմ.	252
ԺԱ. Մարտիրոս Քնյ. Քէօմիւրճեան Կ. Պոլսէն՝ առ Եղիազար Այնթապցի՝ Ի Բերիա.	278

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Տ. Վ. Ն., (Քրդ.), Հին Կաթողիկոսները.	265
--------------------------------------	-----

143-98

19343 ահ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Կեանքն ու Կրօնը.	1
Կրօնի Դասը.	33, 65
Ձատիկ եւ Յարութիւն.	97
Աշխարհարար Աստուածաշունչ.	129
Լուսեման Պատգամը.	161
Անդրադարձութիւններ Ա. Բ.	193, 225
Դէպի եկեղեցական Բարեկարգութիւն.	257
Ազգային եկեղեցի.	289
Նկատողութիւններ եկեղեցական Բարե-	
կարգութեան Հարցին շուրջ.	321, 378
Էջմիածին, Կենսագրական ակնարկ.	373

ԿՐՈՆԱԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Ա. Վ., Հաւատքի եւ Մասձման Յոյժը,	
Այլալիւս Հաւատարմողութիւնը, Դանձա-	
րանին Բանալին, Ամէն ինչ Բանա-	
տեղծութիւն է, Խոյստալ ինքզինքէն.	235
Որդիք Աստուծոյ. Որդիք մարդկան, Մե-	
կուսացում.	261
Հաւատարին յիշատակարանները.	328

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԶԳՈՆ ՎՐԴ. ՏԷՐ ԶԱԿՈՐԵԱՆ. Հազարամեայ	
Վարդապետութիւնը. Դ.	72
Իմանալի Մարգարիտ.	103
Ապրելու համար.	174
Բ., Աւագ Տօներ.	385
Բ. Ե. Դ., Առաջին Լուսաւորչաց Կիրակին.	8
Դիտութիւն Սիրոյն Քրիստոսի.	37
Տնտեսութիւն Աստուծոյ.	71
Հովիւն ու Հօտը.	136
Կ. ԽՐԱՑԵԱՆ. Հայ եկեղեցւոյ հարողատ հաւատ-	
քը Յիսուսի Մարդեղութեան մասին.	41, 75
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Օրինակելի Կեանք.	79
Մ. Ե. Ն., (Քրդմ.), Մոզերը.	
Ջատկական Ընթրիք.	101
Երիտասարդութիւնը Ս. Դրոց մէջ, Երեւո-	
թիւնը Ս. Դրոց մէջ.	166
Տաղաւարահարաց Տօնը.	229
Ուխտի Տապանակը.	293
ՅՈՎԷ. ՎՐԴ. ՂԱՌԻՋ, Խրատ կամ ճառ Սիրոյ.	100
Ն. Վ. Գ., Զգայթակեցեցեց Մանուկները.	39
Պայծառակերպութիւն.	233
ՇԱԽԱՐԵ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԿՐՈՆԻ Իմաստասիրու-	
թիւնը, Ա. Ընդհ. Ակնարկ.	329
Բ. Կրօնի Սկզբնաւորութիւններն ու Զար-	
գացումը.	388
ՍԻՈՆ ՎՐԴ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Աստուծոյ Տնտեսները.	137
Մարդը կրնայ Աստուած տեսնել.	262
Տ. Վ. Ն., Մարմին եղիւ.	6
Բարեպաշտութեան վրայ.	169
Պօղոս Եփեսոսի մէջ.	171
Կրօնական Լայնախոհութեան վրայ.	188

ԿՐՈՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀՐԱՆԴ ՍԱՐԿԱԽԱՆ (Քրդմ.), Ուրուագիծ Կրօ-	
նական Պատմութեան եւ Հոգեբա-	
նութեան, Երասմոս եւ Լուսեմ. 260, 237	

ՍԱՏԵՆԱԺՈՍԱԿԱՆ

Դ. ՄԻԱԼԵԱՆ. Դիշերէն մինչեւ Լուսարաց.	60
Արեւոս ձամբան.	62
The Evolution of Scientific Thought From	
Newton to Einstein.	275
Զ. Վ., Պատմիկին Դրադարանը.	23
Բ. Ե. Դ., Հայկական Հին Վանքեր եւ Եկե-	
ղեցիներ Ս. Երկրին մէջ.	20
Պարապունը ի Ս. Դիրս Նոր Կապարանի.	89
Ն. Վ. Գ., Տարեւի Աշխարհ.	152
Քրիստոնէական.	315
Երկարաղ Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ	
Շարականներէն.	316
Հայկարան.	317
Տ. Վ. Ն., Ընդ. Տարեցոյց Ս. Փրկչի Ազգ. Հի-	
ւանդանոցի 1932.	58
Կեանք եւ Արուեստ.	59
Յիշատակարան Հարիւրամեայ Յորդանի	
Խազկալի Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյ.	60

ՆՇԻԱՐՔ ՆԱԽԵԱՑ ՍԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ֆ. Յ. Մ., Յաւելուած ի Վեշտասան Ասա-	
ցուածս Ս. Եփրեմի վասն Նիկիոյիցայ	
Քաղաքի	154

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻՊԵՆԵԱՆ ԸՆԴԱՅԱՐԱՆԻ ՍՐԿԳԻ. (Քրդմ.),	
Քրիստոնէական Նախնական Կեանքը.	
Ժ. Հաւատքի եւ Ընծայումի Կանոնը, Ս. Վ. Մ.	53
ԺԱ. Քրիստոնէական Հաւարոյթը, Հ. Վ.	112
ԺԲ. Քրիստոնէական Կրթութիւնը, Գ. Վ.	147
ԺԳ. Իմաստասիրութիւնն ու ձգնաւորու-	
թիւնը, Տ. Վ. Ն.	178
ԺԴ. Մարտիրոսութեան Պատրաստութիւ-	
նը, Զ. Վ.	309
ԺԵ. Եկեղեցիները եւ Գիտնադամբանները,	
Դ. Վ.	339
ԺԶ. Քրիստոնէական Արուեստը. Քրիստո-	
նէական Գրականութիւնը, Դ. Վ.	398
Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՃԵԱՆ, Հայկական Դրամներու	
Հաւարածոյ մը.	119
Մ. Ե. Ն., (Քրդմ.), Յուլիանոս Ուրացոյց.	48, 82
Յ. ՔԻՐԻՏԵԱՆ, Պատմութիւն Երուսաղէմի՝ Հին	
Հայերէն Զեռագիր, գրուած 1683ին.	12
Տաղ ՌՃԴ (1724) թվին Սր. Երուսաղէմայ	
Ուխտաւորքն ի մէջ ծովին ընկղմեալ	
նաւին.	50
Յովհ. Դ. Անթէպի Կաթողիկոս Կիլիկիոյ.	120
Երուսաղէմի Հայոց Պատմութեան համար.	149
ՇԱԽԱՐԵ ՎՐԴ. ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ, Կոստանդիա-	
նոսի Դարձին առթիւ.	114

ՄԻՈՆԻ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ն. Վ. Գ., Աստուածորոշման տրամաբանական հիմունքները	29
Եկեղեցական երգչեղբայրության մասին	156
Տ. Վ. Ն., Մի բնութիւն վարդապետութիւնը	249

Ս ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ս. Պատրիարք Հօր Փոխադարձ Այցելութիւնները, Պաշտօնական Այցելութիւններ Գործարանական Մաղթանք, Մեկնում Տ. Սրմբատ Սրբազանի	31
Վեհ. Բազաւորին Շնորհակալութիւնը, Աւագ Տօներ, Հովուական Այցելութիւններ, Պաշտօնական Այցելութիւններ	62
Ոսկան Գէյ Մարտիրոսեանի Պատասխանը, Պաշտ. Այցելութիւններ	95
Վարչական եւ Ժողովական, Զէքնեան Կտակ, Եկեղեցական եւ Բեմական, Դպրոցական եւ Ուսումնական	126
Վարչական եւ Ժողովական, Եկեղեցական եւ Բեմական, Դպրոցական եւ Ուսումնական, Տօնական, Եկեղեցական եւ Բեմական, Վարչական եւ Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Կրթական եւ Ուսումնական, Վեհ. Գալուստ Գէյ Կիւլաշենկեանի Հրաժարականը, Կրօնական Առաքելութիւն մը Սուտանի Հայ Գաղութին	157
Ընտրութիւն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, Վարչական, Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Եկեղեցական եւ Բեմական, Կրթական եւ Ուսումնական	188
Ընտրութիւն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, Պատմէն, Վարչական, Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Եկեղեցական եւ Բեմական, Ուսումնական եւ Կրթական	222
Ձեռնադրութիւն Ջորս Արեղաներու	254
Եկեղեցական եւ Բեմական, Վարչական եւ Ժողովական, Ուսումնական եւ Կրթական	281
	287

Վարչական, Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Եկեղեցական եւ Բեմական, Ձեռնադրութիւն Ժառանգաւոր Դպիրներու եւ երեք Սարկաւազներու, Ուսումնական եւ Կրթական	318
--	-----

Վարչական, Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Եկեղեցական եւ Բեմական, Ուսումնական եւ Կրթական, Կուրսատուութիւն	349
---	-----

Յաւելում՝ Հանդէս Բացման Կարկանդակ Կիւլաշենկեան Մատենադարանին Առար. Աթոռոյն Ս. Յակոբեանց	353
---	-----

Հայրապետական Ընտրութեան առթիւ, Վարչական, Ժողովական եւ Այցելութիւնը, Եկեղեցական եւ Բեմական, Ուսումնական եւ Կրթական, Կուրսատուութիւններ	402
---	-----

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

ՇԱՀԷ ԵՊՍ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, Բուդապետի Համա-Ժողովը	24
Ս. ՏԷԻ Մ. ԳԻՐԴԱՐԵԱՆ, Զմեռնային Արեւակայք	186
ՎԱՐԴԳԷՍ ՍԱՐԿԻՍԻԱՆ, Անգղագական Ջոյզը	246
Տ. Վ. Ն. (Քրդմ.), Անգլիկաններու եւ Ռթոդոկս Եկեղեցւոյն միջեւ, Անգլիկաններու եւ Հին Կաթոլիկներու միջեւ	90
ԹԳՈՍՏԻՆՈՍ, Պատարագ	40
Սրտի Գանձը	168
Գեր. Հոգ. Խորհուրդի Հրամանագիրը	197
Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հօր ձառը	123
Հոգ. Տ. Տիրան Վրդ.ի Ուղերձը	153
Նօթ եւ Նիշ	196
Հասկ	95
ՏԻՐԱՆԻ, Վախճանում Երուսաղէմի Անգլիկան Եպս. Մակ Իննէսի	32
Ուղղափառ Ասորոց Կաթողիկոս-Պատրիարքին Վախճանումը	96
Ֆրէտէրիկ Մուրատեան	160
Հ. Արսէն Ղազիկեան	224
Լեւոն Ձիլիկիրեան	352
Խորհուրդ եւ Խօսք, 30, 52, 102, 111, 174, 179, 264, 280, 302, 310, 341, 391	

Ն. Ս. ՕՏՈՒԹԻՒՆ ԳԼԵՂ. Տ. Տ. ԽՈՒՐՆ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Զ. ՏԱՐԻ—ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1932—ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ԹԻԻ 1

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԿՐՕՆՔԸ

Ոչ մէկ պարագայի մէջ ու ոչ մէկ տեղ այս երկուքը, իբրև զադամար և իբրև իրողութիւն միանգամայն, այնքան ներդաշնակ զուգորդութեամբ պիտի երևէին քով քովի, որքան սկսող տարիին սեմին վրայ:

Անոնց հանդիպումն այսպէս իրարու, Ամանորի և Ծնունդի պատկերներուն հետ, հեռու անիմաստ և անօգուտ պատահար մ'ըլլալէ, ընդհակառակն զեղեցիկ և բարոյացուցիչ երևոյթ մըն է միայն:

Կը համարձակինք ըսել. իբրև խորհուրդ՝ երկուքը այնքան մտերիմ են իրարու, և իբրև իրողութիւն՝ այնքան լրացուցիչ է մին միւսին, որ անշատապէս անկարելի պիտի ըլլար ըմբռնել զանոնք, իրենց բուն և իսկական արժէքին մէջ:

Կեանքը, առանց կրօնքի, չոր իրականութեան ժայռն է սոսկ, ամայութեան մէջ՝ անհունութեան դէմ ցցուած. իսկ կրօնքը, առանց կեանքին, ցնորքն է լոկ. ամենէն խաբուսիկ պատրանքը, զոր ճանչցած ըլլայ երբեք հոգին:

Երկուքն ի մի, կրօնքն ու կեանքը, իրենց համադրութեանը մէջ, կը կազմեն՝ կը յօրինեն՝ կը ճաճանչաւետեն կատարելութեան խոյան ու իրազործութիւնը միևնոյն ատեն:

Առողջ բանականութենէն լուսաւորուած նայուածքը անոնց նոյնացումը միայն պիտի կրնայ տեսնել Հաւատքի, Յոյսի և Սիրոյ բարոյական աշխարհին մէջ:

Ու Քրիստոնէութիւնը, որուն ամենէն հզօր հիմնակէտերէն մին է կեանքին և ճշմարտութեան՝ իր աստուածային հեղինակին անձին վրայ միութեան պատգամը, սքանչելի խորհրդաւորութեամբ կը ցուցնէ զայս:

Անկարելի է անտեսել որքան հրաշալի նոյնքան շօշափելի այս ստուգութիւնը՝ ճշմարիտ քրիստոնէին, Քրիստոսի հոգւոյն ներշնչութեամբ արիացած և առաքինացած մարդուն վրայ:

Ճշմարիտ կեանքը ասլորուած կրօնքն է բացարձակօրէն, ու ճշմարիտ կրօնքը, որ ոչ այլ ինչ է իսկապէս, եթէ ոչ «արդիւնքը հոգիին ազնուագոյն

պէտքերուն և իմացականութեան ճիշդերուն», Աստուծոյ և մարդկային մէն մի անհատի միջև կատարուած զործ մը, անշիջանելի այն զօրութիւնն է, որ ամէն օր զԱստուած՝ այսինքն կեանքը աղբերացնող մեծ Սկիզբը կը յայտնադործէ բնութեան ամենէն շքեղ փառքերուն և նոյն ատեն ամենէն նսեմ պարզութեանց մէջ:

Կրօնքը խօսք կամ բառ չէ բնաւ, այլ կեանք իսկապէս: Կեանքն է ան՝ կեանքին վրայ յարադրուած. աւելի ճիշդ՝ կեանքը մեր կեանքին, աստուածային հոգին մարդկեղէն մարմինին:

Ու Ամանոր և Ծնունդ, այս երկու տօները, առնթերադրուած իրարու, զերազանց պատկերազարդումն են կարծես Աւետարանի ամենէն ջինջ ու վսեմ սա վճիռին. «Ես եկի զի զկեանս ունիցիք. և առաւել ևս ունիցիք». Ես եկայ, որպէսզի կեանք ունենաք, ու աւելի ևս ունենաք:

Ծնունդով արտայայտուած զաղափարական կեանքին սկզբունքը կուգայ լրացնել և կատարելագործել Ամանորով ներկայացուած կեանքի աշխարհիկ զգացումը, լեցնելով զայն ներքնապէս, ու բացատրելով կեանքին իսկական իմաստը:

Եւ արդարեւ, առանց կրօնքի մտածումին, անբացատրելի պիտի մնար կեանքը: Ինչպէս արիւնը մարմինին՝ զոր կ'ոռոզէ և կը սնուցանէ, նոյնպէս կրօնքը կեանքի ուժաւորման և բարձրաճումին զաղտնիքն է: Կրօնքն է որ կը շնչէ մեր կեանքի ամէն մէկ շարժումին մէջ, և կ'իշխէ մեր հոգեկան զոյութեան բոլոր վիճակներուն վրայ: Կեդրոնացած մեր իմացականութեան մէջ՝ իբրեւ չափ կշիռի, և մեր կամքին մէջ՝ իբրեւ ուղղիչ կանոն, ա'ն է որ կը վարէ մարդուն մտաւորական և բարոյական զործունէութեան լրութիւնը:

Մարդկային բոլոր մեծութիւնները և մեծագործութիւնները ամէնքն ալ ծնունդ են կրօնքին հզօրագոյն և մաքուր ներշնչումին, որ սէրն է ինքնին: Ու սէրը հրաշագործ այն զօրութիւնն է, որ հանճա՛րը կը զոյաւորէ ուղեղին մէջ, լոյսը՝ զիտակցութեան, ճշմարտութիւնը՝ դատողութեան, քաջութիւնը՝ կամքին, և նուիրումի ոգին սիրտին մէջ:

Թէ կրօնքն ու կեանքը, միասնաբար, մարդ էակին մէջ հոգեկան անքակտելի միութեան մը հիմը կը կազմաւորեն՝ կ'ապացուցուի անով մանաւանդ որ, հակառակ ամենաբիրտ յարձակումներուն՝ որոնք յանուն իմաստասիրութեան, զիտութեան և քննադատութեան մղուած են յաճախ կրօնքին դէմ, հակառակ դարձեալ այն իրողութեան թէ երկար տարիներ կրօնական կեանքին իբրեւ պահպանակ ապրած և ծառայած դրութիւններ կործանած և անյայտացած են հետախաղաղ, կրօնական զգացումը միշտ մնացած է անեղծ և անխախտ, ու ոչ մէկ կերպով կարելի չէ եղած հերքել կրօնքին տիեզերականութիւնը, ու մարդուն՝ այսինքն մարդկային կեանքին կրօնական բնոյթը:

Ի զուր չէ որ բարձրօրէն զիտուն միտք մը կը զրէր. «Մարդկութիւնը կրօնական է... ու եթէ մարդը ինքնեկ ճիգով մը կը տենչայ բմբունել անհուն պատճառը և կը յամառի բնութենէն աւելի անդին անցնիլ, միթէ ասիկա նշան մը չէ՞ թէ ան իր ծագումովն ու ճակատագրովը դուրս կ'ելլէ հունաւոր իրերու անձուկ սահմանէն: Ի տես անդադար վերանորոգուած ճիշդերուն՝ զորս կ'ընէ ան, վերելակելու համար դէպի երկինք, յարգանքով կը լեցունք մարդկային բնութեան նկատմամբ, կը համոզուինք թէ ազնուական է այդ բնութիւնը

և թէ կ'արժէ հպարտ ըլլալ անով. ու նոյն ատեն կ'ապահովուինք նաև ապագային սպառնալիքներուն դէմ: Կրնայ ըլլալ որ մեր բոլոր սիրած բաները, մեր աչքին՝ կեանքին զարդն ու պերճանքը երեցող բոլոր ինչերը, միտքին ազատական մշակոյթը, գիտութիւնը, արուեստը սահմանուած ըլլան որոշ դարաշրջան մը տեւելու: Կրօնքը պիտի չմեռնի սակայն: Անիկա միտքին յաւերժական բողոքը պիտի ըլլայ դրութեան վերածուած կամ բիրտ այն նիւթապաշտութեան դէմ, որ պիտի ուզէր մարդը պարփակել զուհիկ կեանքի ստորին ոլորտներուն մէջ »:

Կրօնքը իտէալին մարմնաւորումն է կեանքին մէջ. ու կրօնքէն թափուր կեանքը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ մտաւիպարէ զուրկ, ներշնչումի և թռիչքի անընդունակ, հետեալար և արդիւնագործումի անատակ, անխորհուրդ և անզգայ վիճակ մը, որ չի կրնար երեք նկատուելի կեանք, մեռելութիւնն իսկ ըլլալով զլիսովին:

Յորմէհետէ, մարդկութեան համար բարեբաստիկ թուականի մը սկիզբը, զոր Սուրբ Գիրքը կ'որակէ «լուսնի ժամանակի», Աստուած՝ յանձին Յիսուսի Քրիստոսի՝ ծնաւ մարդոց մէջ, իբրև մարդ և Աստուած միանգամայն, ճշմարտութեան կրօնքը իրապէս խառնուեցաւ հիւսուեցաւ մարդկային կեանքին հետ: Աստուածայայտնութեան կամ Մարդեղութեան խորհուրդը փրկագործական այդ մեծ իրողութիւնը կը քարոզէ մեզի:

Մեր մէջ և մեզի հետ ունինք այլևս Աստուծոյ ներկայութիւնը, եղբօր մը, բարեկամի մը, սիրելիի մը խոնարհ բայց անոյշ և կազդուրիչ կերպարանքին տակ: Արդարութիւնը, ճշմարտութիւնը, ազատութիւնը և սէրը այլ ևս լուր անուններ չեն, այլ շարժուն և գործօն զօրութիւններ: Երկրաւոր կեանքը կը մնայ անշուշտ միշտ միևնոյն հողազանգուած իրականութիւնը, թշուառութեամբ և վիշտով առլի, բայց յոյսին բերկրանքովը յաւետ շողափայլ. նոյն կաւէ հին կանթեղն է անիկա, որուն մէջ կը նշուէ սակայն աստուածային նայուածքի մը լոյսը:

Ի՞նչ խոր և սուրբ յոյզերով կը բաբախէր արդեօք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ներշնչուած Բանաստեղծին սիրտը, երբ, Ե. դարու վերջերուն, ազգային կեանքի ամենէն տխուր թուականներէն այն մէկին՝ որ իր ապրած օրերունը եղաւ, հոգևովը ակնկառոյց Աստուծոյ Մարդեղութեան, Աստուածայայտնութեան հրաշալի դէպքի յիշատակին, Յիսուսի ծնունդին տօնին մէջ կը տեսնէր իր և իր ժողովուրդին սփոփանքին և բարոյական վերածնութեան տօնը, և, հովիւներուն երգակից, հրեշտակներու փառաբանութեան խառնելով իր յափշտակուած սրտին աւաչը, կը զոչէր մտասքանչութեամբ:

« Խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի . . . »:

***

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Մ Ո Փ Ե Ր Ը

1. — Որո՞նք էին Մոգերը.

Նախնի յոյն հեղինակները երկու իմաստ կուտան Մոգ բառին. մէկը՝ կրօնական և միւսը՝ կախարհ, գուշակ, վիճակ:

Սուրբ Մատթէոսի ներկայացուցած Մոգերը պարկեշտ ու պատուաւոր մարդիկ էին: Ասոր տարակոյս չկայ բնաւ:

Մոգերը փոխզական զլխարկով և պարսիկ քուրմերու կարճ կրկնողով ներկայացուած են Հոռոմի Գետնադամբաններու պատկերներուն վրայ: Նոյնպէս ներկայացուած են Բեթզեհէմի կոստանդինեան տաճարի խճանկարներուն վրայ: Այս պարագան պատճառ տուաւ որ՝ 614-ին՝ խոսրովի բանակին ընկերացող պարսիկ քուրմերը խնդրեցին իրմէ անաղարտ պահել Սուրբ Խննդեան տաճարը: Եկեղեցւոյ Հայրերը ընդհանրապէս պարսիկ քուրմեր համարած են Մոգերը: Սակայն հնագոյն Հայրերէն Յուստինոս Նապուսցին՝ ընդդէմ Տրիփոնի իր Զրուցատութեան մէջ՝ տասը տեղ՝ կը պնդէ թէ Արարիայէն եկած էին անոնք, տեղական աւանդութեան մը վրայ հիմնուելով անշուշտ: Սուրբ Եպիփան, ինք ալ Պաղեստինցի, միևնոյն կարծիքն ունի այս մասին:

Մոգերուն համար «եկին յարեւից» ըսելով՝ Աւետարանիչը հաւանական է որ Արարիայէն եկան ըսել ուզած ըլլայ: Միջագետք և Բարեւոյն շատ ծանօթ տեղեր ըլլալով, կը գրէ Հայր Լազարոս, կարելի էր որ յականէ անուանէ չիլէր զանոնք, եթէ յաւելից ըսելով այդ երկիրներուն ակնարկել ուզած ըլլար: Տարակոյս չկայ թէ, կը գրէ նոյն հեղինակը, Սուրբ Մատթէոս Մոգ բառը գործածած է զիսուն ասպիակներ խմատով և ոչ թէ կախարհ կամ գուշակ նուաստացուցիչ առումով, որմէ սուրբ Հայրերն ալ զգուշացած են, պարսիկներ համարելով հանգերձ Մոգերը:

Կերպով մը կը հաստատուի Մոգերուն Արարիայէն եկած ըլլալուն կարծիքը՝ եթէ նկատի առնուի անոնց կողմէ Մանուկ Յիսուսի տրուած նուէրներուն տեսակը: Սաղմոսը կը յիշէ Արարիոյ ոսկին (ՀԱ. 15), և երեմիա (Զ. 20) Սարայի խուսկը: Զմուռն ալ Արարիոյ արտադրութիւն եղած ըլլալուն համար՝ կնդրուկին հետ միասին յիշուած է երգ Երգացին մէջ (Գ. 6):

Հարկ է սակայն նկատել՝ թէ այս վերջին փաստը բաւական տկար կը թուի, վասն զի որքան որ Ս. Գիրքին մէջ յիշուած են Արարիոյ խուսկն ու զմուռնը, սակայն եմէնն ու երջանիկ Արարիան կը դառնուն Պաղեստինի հարաւը և ոչ թէ արեւելք: Թողունք որ Քրիստոսի ժամանակ Հնդկաստանէն ու Պարթևաց երկրէն ալ վաճառականներու ձեռամբ կը բերուէին այդ անուշահոտութիւնները, որոնց մեծ խնդրանք կար այն ատեն Պաղեստինի մէջ:

Տերտուղիանոս խօսելով Մոգերու մասին՝ Արարիայէն եկած կը համարի զանոնք, ազգուած հաւանաբար Սաղմոսի սոխօսքէն. «Թագաւորք Արարայ և Սարայ պատարագս բերցեն նմա» (ՀԱ. 10), ազգեցութիւն՝ որ ընդհանուր էր միջին զարուն և է մինչև այսօր:

2. — Մոգերու քիւն ու անոնց անունները.

Այս մասին բան մը չ'ըսեր Աւետարանը, և հին վկայութիւններն ալ չեն համաձայնիր իրարու: Ասորական և հայկական աւանդութիւնները տաններկու թիւը ընդունած են: Հոռոմի Գետնադամբաններու հին նկարներուն և քանդակներուն վրայ կը տեսնենք երբեմն երեք Մոգեր, երբեմն երկու՝ և երբեմն չորս: Kircher-ի միւլզէին մէկ անօթին վրայ նկարուած կան ութ Մոգեր: Ուրիշներ երեք ըլլալ կը կարծեն անոնց թիւը: Իսկ ժողովրդական աւանդութեան ընդունած երեք թիւը ծագում առած է Յիսուսի ներկայացուած ընծաներու քանակէն:

Փարիզի Ազգային Մատենադարանի եօթներորդ զարու մէկ ձեռագիրը Մոգերը կ'անուանէ Բիթրիդարիա, Մելքիոր և Գաթապա: Իններորդ զարու իտալացի հեղինակ մը կ'ընդունի Մելքիոր անունը, իսկ միւս երկու անունները քիչ մը այլափո-

խուած կը ներկայացնէ, այսինքն՝ Բալթագար և Գառպար: Այս է Արեւմտեաններու աւանդութիւնը:

Արեւելքի մէջ Ասորիները բոլորովին տարբեր անուններ կուտան Մոզերուն — Զարվանդադ, Հորմիսդաս, Գուշնասափ, Արշակ, և այլն: Հայոց քով կան Գաղբա, Բաղաղիլմա, Բաղաղիսարիդա անունները (*): Ուրիշ տեղեր կը կարգացունին Ապպելիոս, Ամերիոս և Գամասկոս յունական անունները: Կան նաև Մազալաթ, Գալզալաթ, Սարակին երրայական անունները: Այս ամէնը, սակայն, յայտնի կը վերկայեն թէ քամաճին անուններ են ասոնք և թէ՛ աւանդութիւնը չի բերեր մեզի ո՛չ Մոզերու ճիշդ թիւը և ոչ անոնց իսկական անունները:

3. — Ե՞րբ եկան Մոզերը.

Աւետարանը կ'ըսէ. Եկան «յաւուրս Հերովդի արքայի» (Մատթ. Բ. 1), և իր մայրաքաղաքին մէջ գտան Հրէից թագաւորը: Եւ որովհետեւ Հերովդէս ժամանակ մը երուսաղէմ ու յետոյ Կալլիբոյէի ջերմուկները մնալէ վերջ երկքովի մէջ մեռաւ Հոռմի հիմնարկութեան 750-րդ տարին, հետեապէս Մոզերը երուսաղէմի մէջ Հերովդէսի հանդիպեցան 749-ի վերջերը կամ 750-ի սկիզբները:

Կարելի չէ սակայն ճշգրիտ պատասխան մը տալ, երբ հարցունք թէ Քրիստոսի ծնելէն ո՞րքան ժամանակ յետոյ Մոզերը հասան երուսաղէմ: Աստուածայայտութեան տօնին մնունգէն տասներեք օր յետոյ կատարուիլը որեւէ լուսաբանութիւն չի տար այս մասին: Վասնզի մինչև չորրորդ դար Արեւելքի մէջ միեւնոյն օրը, այսինքն Յունուար 6-ին, կը տօնէին թէ՛ Յիսուսի մնունգը, թէ՛ մոզերու երկրպագութիւնը և թէ՛ Մկրտութիւնը, ինչպէս մինչև և այսօր տակաւին լատին եկեղեցին Յունուար 6-ին կը տօնէ Մոզերու գալուստը, Կոնստի հարսանիքը և Փրկչի Մկրտութիւնը: Ենունգը Դեկտեմբեր 25-ին տօնելը, որ հոռմէական ծագում ունի, 376-ին

միայն ընդունուեցաւ Անտիոքի մէջ, ու յետոյ ընդունեցան նաև Աղեքսանդրիա և երուսաղէմ:

Քանի որ եկեղեցական աւանդութիւնը որոշ պատասխան մը չի տար այս մասին, ուրեմն հարցը լուսաբանելու համար հարկ կ'ըլլայ զիմել Աւետարանին: Բացայայտ է թէ Մոզերը չեկան նախ քան Յիսուսի Տաճարին ընծայուիլը: Այդպիսի պարագայի մը Հերովդէսի նախնանքէն զգուշանալու հարկը թոյլ պիտի չտար Մանուկը տանիլ երուսաղէմ: Միւս կողմէ՛ անմիջապէս որ Մոզերը կը հեռանան Բեթղեհէմէն, արագ աւաղ իրարու կը յաջորդեն դէպքերը. հրեշտակը կ'աղաարարէ Յովսէփին փախիլ Եգիպտոս՝ ազատուելու համար բռնաւորին բարկութենէն, և սուրբ ընտանիքը կը հեռանայ նոյն գիշերն իսկ: Վերջապէս Հերովդէսի ձեռք տաւ զգուշութիւնը, որով կոտորել կուտայ Բեթղեհէմի մինչև երկու տարեկան մանուկները՝ «ըստ ժամանակին զոր ստուգեաց ի Մոզուցն», որոշ լոյս մը կը սփռէ այս խնդրին շուրջ, ինչ որ կարծել տուած է շատ մը եկեղեցւոյ Հայրերու (Եւսեբիոս, Եպիփան, Յերոնիմոս, և այլն), թէ Յիսուսի ծնելէն երկու տարի վերջ եկած են Մոզերը: Եթէ այս կարծիքը չափազանցութիւն իսկ երևի (վասնզի Հերովդէս կրնար երկու տարեկանէն վեր մանուկներն ալ կոտորել տալ), ճշմարտութիւնը սա՛ է որ Փրկիչը ամէն պարագայի մէջ մէկէ աւելի ամիսներու կեանք ունէր այն ատեն:

Վերջապէս՝ եթէ զիմենք գեղարուեստին, պիտի տեսնենք որ հնագոյն պատկերներու մէջ Յիսուս Մանուկը նկարուած է Մօրը ծունկերուն վրայ, ու շատ անգամ մեծկակ տարիքով, բացառութեամբ միայն պատկերի մը, ուր Մանուկը կ'երևի Մօտերին մէջ՝ երբ կ'երկրպագեն իրեն Մոզերը:

Այս տեսութիւններէն կ'եզրակացնենք՝ թէ Յիսուսի ծնելէն բաւական ժամանակ յետոյ Մոզերը հասան Բեթղեհէմ, ժամանակ՝ որ կրնայ երեքէն մինչև տասներեք ամիս ենթադրուիլ:

Հայացուց

Մ. Ե. Ն.

(*) Դոնէ մենք չենք հանդիպած այս խժուր անուններուն:

«ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԵԻ»

Մարգեղութիւն կը կոչենք Աստուծոյ յաւիտենական Որդւոյն մարդանալով այս երկրի վրայ ապրելուն խորհրդաւոր իրողութիւնը, որ բովանդակութիւնը կը կազմէ Նրնդեան և Աստուածայայտութեան տօնին իմաստին:

Վստահարար ո՛չ ոք պիտի համարձակէր ըսելու թէ «խորհուրդ»ը ինքնին բացայայտութիւն մըն է: Ոչ ալ հնար է անշուշտ որ Եկեղեցւոյ բոլոր զաւակները հաւատարապէս մտաւորական ուսումնասիրութեան առարկայ կարենան ընել Քրիստոսի յայտնութեան տուեալները: Մանկական վստահութեան մը տիրական անհրաժեշտութիւնը ա՛յնքան քաղցրօրէն և զօրեղապէս զգացուց մեր Տէրը: Երբ կ'ըսենք թէ քրիստոնէական կրօնը պարզ է և մատչելի ամէնուն՝ մանկական այդ վստահութեան հընարաւորութեան վրայ չէ՞ որ կը յենունք մեծ մասամբ: Եւ այդ պարզութիւնը միթէ՞ ամենամեծ առաւելութիւններէն մէկը չէ՞ քրիստոնէական կրօնին:

Այլ սակայն ամէն գիտակից քրիստոնեայ սոսկումով միայն պէտք է դիտէ այն երեւոյթը, ըստ որում կարգ մը մարդիկ քրիստոնէական կրօնի պարզութեան մէջ պարապութիւն միայն կը տեսնեն: Այժմէական խորհողութեան տարրերէն բոլորովին զուրկ կը կարծեն Աւետարանի դիպելիկան (տրամասութիւնը): Անոնց համար դաւանանքի (=գոգմա) «Հինցած» և սովորական դարձած ձեւերը հնազիտական արժէք միայն ունին:

Կամ գէթ մարգեղութեան խորհուրդը, ինչպէս ունէ զոգմա, անոնք կը նկատեն հաւաստում մը, եղած այսպէս կամ այնպէս, որ «կեանք»ի հետ սերտ կապակցութիւն մը չունի իրապէս, և երկրորդական, երրորդական արժէք մ'ունի Աւետարանի կրօնքին բովանդակութեան մէջ: Կարեւորը, կ'ըսեն ասոնք, հաւատալը չէ, այլ ընելն է — որպէս թէ գիտակից մարդուն համար հաւատալը ընելուն հիմքը և սկիզբը եղած չըլլար, որպէս թէ ընելիք ինչը որոշողը հա-

ւատալը եղած չըլլար: Եւ կը մոռնան թէ հաւատալը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հիմնապէս դրուած որոշ ճշմարտութիւններու նուիրուիլը՝ կեանքի ուղղութիւն մը տալու գործին մէջ:

Սակայն քրիստոնէական կրօնի ինչպէս բարոյական՝ նոյնպէս վարդապետական կալուածը ա՛յնքան հարուստ է խորունկ ճշմարտութիւններով և մտածութիւններով՝ որքան թերեւ չէ ունէ կալուած՝ մարդկային իմացականութեան գործունէութեան դաշտին մէջ: Իսկ ասոնցմէ աւելի՛ անիկա հոգեկանութեան կատարելագործող պատկն ևս ունի:

Որքան ալ քրիստոնեաներ առ հասարակ Աստուածայայտութեան տօնը կ'ողջունեն իրրեւ օր ուրախութեան և խնձղանքի, օր մը՝ որուն մէջ կրօնական բաժինը կը կազմէ թերեւ ոմանց կողմէ լոկ ներկայութիւն մը սուրբ պատարագի, և անդրադարձում մը Քրիստոսի ծննդեան աւետարանական պատմութեան, այստե հանդերձ մարգեղութեան խորհուրդին սեւն և սերտ խորութիւնը կա՛յ անոնց ներքին գիտակցութեան մէջ: Աստուծոյ որդւոյն այս աշխարհի վրայ յայտնութիւնը իրողութիւն մըն է, որ խաբիսիւր կազմած է զարերու հոգեւորական կեանքին, ուղղութիւն տուած է քրիստոնէական բարոյականին, և գործի լծած է քրիստոնեայ խորհողներու միտքերը:

Մարգեղութեան խորհուրդը, այսպէս, քրիստոնէական Եկեղեցիին մէջ ստեղծած է այլ ևս միջոցաւ մը, զոր ամէն քրիստոնեայ կը շնչէ բնազդաբար կամ գիտակցօրէն, այս կամ այն տատնանքով:

Կարճ խօսքով և արդի կզրերու վերածուելով՝ սա՛ է մարգեղութեան նշանակութիւնը: — Աստուած, այսինքն այս տիեզերքին բնազանցական հիմքը, կը ներկայանայ և կը թանձրանայ զգալի իրերու պարունակին մէջ. — ասիկա յայտնութիւնն է ընդհանրապէս: Այդ ներկայացման և թանձրացման իրողութիւնը զերազանց օրինակով մը քողապերձուեցաւ և լուսաւորուեցաւ մարդկային հոգիին առջեւ, պատմութեան որոշ մէկ պահուն. — ասիկա քրիստոնէական յայտնութիւնն է: Տիեզերքի բնազանցական այս հիմքին ներկայացումն ու թանձրացումը տեղի կ'ուն-

նենայ զգալի իրերու պարունակին մէջ՝ հետզհետէ, աստիճանաբար, թէ՛ ըստ ինքնան իրրե իրողութիւն և թէ՛ մեզի համար իրրե առաւել կեանք և առաւել լոյս։— ասիկա ընթացքը և նպատակն է քրիստոնէական յայտնութեան։ Կիրարկելով զայս մարդկութեան, և փոխ առնելով Ս. Աթանասի հոգևոր բացատրութիւնը՝ Աստուած մարդացու որպէսզի մարդն աստուածանայ։

Արդ, առանց մարդկութեան՝ բուն կրօնքը չի կրնար գոյութիւն ունենալ իրր կրօնք։ Արիստականութենէն սկսեալ բաղմաթիւ հերետիկոսութիւններ ստուերած բերել կամ կործանարար հարուած մը տալ ուղեցին մարդկութեան խորհուրդին իրական և տիրական զիրքին՝ քրիստոնեային զիտակցութեան մէջ։ Եկեղեցին աստուածային իմաստութեամբ մը փշրեց այդ հերետիկոսները, ամէնքն ալ։

Փակագծի մէջ աւելորդ չէ յիշել հոս՝ թէ Բաղկեղտական սահմանումն ալ մեծ հարուած մը պիտի տար քրիստոնէական կրօնին էութեան՝ եթէ եղածին պէս ընդունուէր ան. բարեբախտաբար յոյն և կաթոլիկ եկեղեցիները որքան ալ կը պահեն վատանդաւոր եզրերը «երկու բնութեան» վարդապետութեան՝ սակայն բարեբաժ են զայն յարասութիւններով և նահանջներով։

Մարդկութեան խորհուրդին էական անհրաժեշտութեան համար է դարձեալ որ Գրիստոնէական Ուղղափառութիւնը մերժելով կը մերժէ միւս կրօնները ճշմարիտ կրօններու շարքին մէջ գնել։

Առանց մարդկութեան գաւառանքին՝ կրօնքը պիտի մնար կա՛մ լոկ բնազանցական տեսութիւններու զրութիւն մը, առանց իրական և հիմնական կապի՝ մարդոց և անոնց կեանքին հետ, և կամ ալ բարոյականի հրամայականներու ամբողջութիւն մը, առանց ինքզինք պարտադրող հեղիւնակութեան մ'անոր ետին։

Եւ պէտք չէ երբեք մոռնալ՝ որ ո՛չ բնազանցականութիւնը, ոչ բարոյականութիւնը, և ո՛չ իսկ այս երկուքը միասին կարող են միանգամայն կամրջել Աստուծոյ և մարդուն միջև եղած անջրպետը։ Բնազանցութիւնը կը բնակի վե-

րանցական ոլորտին մէջ, որ մէկ ծայրն է իրականութեան. բարոյականը կը վերաբերի զուտ մարդկային պարունակին, որ միւս ծայրն է իրականութեան։ Մարդկութեա՛մբ միայն համապարփակ միութեան մը, հաղորդակից ամբողջութեան մը կը վերածուին բնական և բնազանցական երկու երեսները իրականութեան։

Աւետարանի կեդրոնական կորիզն է սէրը. սէրը իր լայնագոյն և տիեզերական առումով, ըմբռնուած իրրե արտադրեալ բոլոր զանազան մասնաւոր սէրերուն, որոնք բոլորը կը ծայրամիտին աստուածային սիրոյն վրայ։

Մարդկութեան վերելքը, ամբողջ քաղաքակրթութեան ընթացքը, եվրոպիոնը իրագործումները չեն միթէ սկզբունքի մը՝ կամ աւելի ճիշդ սկիզբի մը՝ որ տեղ մը կը տանի Համազոյքը։

Եւ Աստուած սկիզբ մըն է որ մարդկութեամբ կ'իրագործուի, փրկութեան համար։

Ուստի մարդկութիւնը իմաստակներու կարծածէն շատ աւելի անասան հիմերու վրայ կը կենայ։

Սիրոյ այդ մի միայն իրականութիւնը երկու երեսներ ունի. Աստուծոյ սէրն առ մեզ, և մեր սէրն առ Աստուած(*):

Սիրոյ այս երկու երեսները մարդկութենէն պակաս ոե՛է բանով մը չեն կրնար իրական դառնալ, չեն կրնար միութեան մը վերածուիլ։ «Զի Աստուած ա՛յն պէս սիրեաց զաշխարհ, մինչև զորդին իւր միածին ետ», և յետոյ, իրր շարունակութիւն, միւս եզրը նախադասութեան — «զի ամենայն որ հաւատայ ի նա՛ մի կորիցէ, այլ ընկալցի զկեանս յաւիտեանականս»։ Յովհաննէս Աւետարանիչ մարդկութեան խորհուրդը այս մէկ համարին մէջ կը խտացնէ։ Աստուած տուաւ ինքզինք, և մարդիկ տուին իրենք զիրենք Գրիստոսի։ Ու եկեղեցիին պատմութիւնը զայդ իսկապէս կը ցուցնէ մեզի։

Տ. Վ. Ն.

(*) Այս եկիւմէն վերջինը նշանակելու համար ուսմի «կրօնական փորձառութիւն» խեղճուկ եւ ողորմելի բացատրութիւնը կը գործածեն։

Ս. ՅԱԿՈԲՅԱՆ ԲԵՄԵՆ

«ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԱՅ ԿԻՐԱՆԻՆ»

(12 դեկտեմբեր, Ն. Տ.)

Մերագան Պատրիարքը իր առաջին ֆարգր խօսեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, պատրիարքական Արուեսն: Հետեւեալն է՝ Նորին Ամենապատուութեան ֆարգրին ամփոփումը իր ընդհանուր գիծերուն մէջ:—

Տպաւորիչ է առաքելական Աթոռի մը բեմէն առաջին անգամ խօսելու պատենութեան այսպէս շայնկեղեցեայ Առաքելական տունին զուգահիշումը: Եթէ աւելի ընդարձակ սահմանի մը մէջ գործադրուած ըլլար կիրակիները իրենց նախորդ օրը տօնուած սուրբերու անունով կոչելու ժողովրդական սովորութիւնը, ինչ որ կը կատարուէ Ս. Լուսաւորչի, Ս. Յակոբայ եւ Ս. Սարգիս տօներուն վաղորդայնի կիրակիներուն համար, չառ ի դէպ պիտի ըլլար Առաջին Լուսաւորչաց կիրակի կոչել այս օրը:

Հիշ. եկեղեցեայ առաքելականութեան հարցը կրնանք նկատի առնել զգացումի, պատմութեան եւ գիտութեան հրեակ տեսակէտներէն:

Ամբողջ Հայութեան համար այլեւս քրտի հարց մըն է առաջին տեսակէտը: Ի վաղուց, եւ մանաւանդ այժմ, կարծես ազգային զգացումի պահանջ դարձած են առաքելականութեան փաստը եւ տիպոսը: Ժողովուրդ մը, որ առաջին քրիստոնեայ պետութիւնը ստեղծած է աշխարհի վրայ, չի կրնար հաւատալ որ քրիստոնէութիւնն իր մէջ պետականացուած օրուան նախօրեակին միայն քարոզուած ու կազմակերպուած ըլլայ իր մէջ: Լուսաւորչի աթոռը մեր պատմական խզմամային առջեւ նորոգեալ քահանայապետութիւն մըն է միայն: Եթէ մեր առաջին աւետարանիչները առաքելներ եղած ըլլային, եթէ երեք դարերու անընդհատ քարոզութեամբ քոյրորդին պատրաստուած ըլլար զետիւր մեր եկեղեցական կեանքին մէջ, անկարելի պիտի ըլլար որ արքունիք, բանակ եւ ժողովուրդ մէկ անգամէն դառնային Աւետարանի լոյսին: Այնքան հաստատուն է այս իրողութիւնը, որքան սերտ է եւ խոր՝ անոր զգացումը ազգին հոգոյն մէջ:

Այս զգացումը սոսկ ի յառաջագունէ բերում մը չէ՝ ազգին հոգեկան կեանքին մէջ, այլ պատմական տուիքներու վրայ կանգնուած համոզում մը: Ազգային եւ սօսար գրականութեանց մէջ քիչ չեն եղած այդ պարագան հաստատող կարեւոր ապացոյցներ: Տեղագրական եւ հնախօսական, մատենագրական եւ պատմաբանական փաստեր տարակոյս չեն թողուր այդ մասին: Եւ այդ իսկ է խաբար ժողովրդին զգացումին, որ մինչեւ այսօր իր տիեզերական սփիւռքին մէջ ալ դեռ իր եկեղեցական նախնայականութենէն անբաժան կը պահէ այդ տիպոսը, իրբեւ ամենէն արտաք

յայտիչ ստորագրելն իր հաւատքին հիմնաւորը վաւերականութեան:

Ճշմարիտ քննադատութիւնը, այսինքն այն որ գիտէ պատմական վաւերագրներու եւ աւանդութեանց եւ զրոյցներու զատիւ մէջ կոտորող ոգին, չի կրնար այլ կերպ եզրակացութեան յանգիլ:

Պատմութիւնը կը մնայ անցեալին կայուածը սահայն: Ապրող եւ իրենց ապագային դիմող ժողովուրդներու համար բաւական չէ պարծիլ իրենց նախնեաց փառքերով: Ազգերն իրենց արժանիքը պէտք է ապացուցանեն ոչ թէ գերեզմանաքարերով, այլ իրենց առօրեայ կեանքէն ադրերացած բարութեան, սիրոյ եւ արդարութեան գործերով: «Առաքեալ» կը նշանակէ ճշմարտութեան եւ սիրոյ աստուածային պատգամաւոր: առաքելութիւնը այս պատգամաւորութեան պաշտօնն է. իսկ առաքելականութիւն՝ աստուածային պատգամաւորութեան այդ պաշտօնին կազմակերպուած գրութիւնը:

Մեզի համար հիմակ խնդիր պէտք է լինի ոչ այնքան այն՝ թէ առաքելական ենք պատմականօրէն, այլ այն մանաւանդ թէ Հիշ. եկեղեցին այժմ իսկ ունի՝ կամ կը պահէ՝ առաքելականութեան զիրքին բարոյական զօրութիւնը:

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ ան, անցեալին մէջ, զխաւարապէս իր ժողովուրդին ծոցին մէջ, եւ մասամբ նաեւ անկէ դուրս, չըջկայ ազգերու կեանքին մէջ արդիւնաւորած է իր առաքելական պաշտօնը: Բայց ի՞նչպէս համոզել ինքզինքնիս եւ ուրիշները թէ նոյն այդ կենսունակութիւնը, բարերար պատգամաւորութեան մը ձգտումն ու ոգին տակաւին կայ ու կը տեւի իր մէջ . . .

Եթէ գեղարուածք այս կառուցուածքը, որ իրբեւ Առաքելական Աթոռ կը բարձրանայ այս կամարներուն տակ, իր հովանիին ներքեւ ու շուրջը ապրող աւետարանական գործունէութեան մը խորհրդանշանը չէ՝ այսօր ալ, եթէ առաքելական տիպոսը ոսկ պերճանք մը կամ պիտակ անուն մը միայն կը մնայ մեր եկեղեցիին հակոտն վրայ, ընդունայն է պարծիլ առաքելականութեան պատմական եւ օրինական իրաւունքներու փառքերով:

Ոչ թէ մենք մեր նախնիքներով՝ այլ անոնց առաքելական հոգին է որ պէտք է բերկրի եւ պարծիլ մեզմով, մեր եկեղեցեայ եւ անոր նուիրապետական կազմին բոլոր մարդերուն մէջ եւ մենք իւրաքանչիւրին վրայ տեսնելով առաքելականութեան կոչումն ու շնորհը՝ առաքելութիւն՝ աշխարհի մէջ մեզքին դէմ, բնական կան կեանքին մէջ՝ բարոյականին ի նպաստ, առաքելութիւն՝ չարին դէմ, ինկամներուն սիրոյն, վիշտին դէմ՝ տառապողներուն մխիթարութեանը համար, առաքելութիւն՝ ի սէր մանկութեան, դաստիարակութեան ի խնդիր:

Այն ատեն է որ պիտի կարենանք պարծիլ մեր եկեղեցիին եւ այս Ս. Աթոռին առաքելականութեամբ, ու երգել Բանաստեղծին հետ.

«Ըսէք ո՞ր ազգին՝ չորս առաքելներ
Երկնից Թագաւորն է զեսպան զրկեր»

ԳՐԱԿԱՆ

ՏԱՂ ԳԵՂԵՑԻԿ ԾՆՆԴԵԱՆ ՏԵԱՌՆ

(Զեռագիր Տաղարանի մը փառում)

Կայր Կոյսն ի յայրին,
կայր եւ երկնանայր,
Կամէր ծընանել
զկեանս ազգի մարդկան.
Կոյսըն ծընանէր
զկեանս ազգի մարդկան.

Կայծակնասեսիլ
կարմրափայլ ամպոյն
Կացեալ սիւն լուսոյ
կանգնեալ ի վերուս,

Կարեւոր խմբից
կանչեն ի յերկնից
Կենարար ծընաւ
կեցուցիչ բազմաց.

Կերպ մի ի գրնդէն,
կարգ մի ի քրոցն
Կանչեն առ հովիւս
կարեւոր կոչմամբ

Կըրկնեալ առ նոսա
կրթական մըսաւ
Կարեւոր յուսով
կանխեալ ի յերկնուս:

Կոչէր խորհրդով
կարապետին մայր
Կախաւէր փութով
կարեւոր պառան.

Կոյսըն ծընանէր,
Կոյսըն ծընանէր:

Կորուսեալն եւա
կողոպտեալ կենաւ

Կանգնեցաւ ի վեր
կայր մօտ առ Կուսին

Կոչեանեալ անձամբ
կորափիս կերպիւ

Կանգնեցաւ ի վեր
ի կործանմանէն.

Կոյսըն ծընանէր,
Կոյսըն ծընանէր:

Կարմրաւոս այսիւք
կապուսակ շրթամբ
Կոնոպեալ հերաւ
կայքէր արսառուաւ,
Կեղկեղեալ մարմնով
կարկառէր զբազուկսն
Կըրնէր զասամունսն
կոծէր յոյժ ըզկուրծսն:

Կանչեալ մեծաձայն
կոչէր զնախահայրն
Կանգնեալ Աղամայ
ի կործանմանէն.

Կողկողէր բազկաւ
կրոչէր արսառուաւ.
Կենարար Փրկիչ
կեցոյ զկործանեալս.

Կոյսըն ծընանէր,
Կոյսըն ծընանէր:

Կայքելով հովուական
կոչաւէր զառանց
Կապուսակ ուլիցն
կումբ առեալ կայքեն.

Կէտք են երկուցեալ
կայսաւք են սարսեալ
Կարկեալք գետք գղէմս
կոծեն ծովք ալեաւ.

Կայր Տէրն ի վերայ
կապուսակ գետոյն,
Կամէր մկրտել
կարապետին բազկաւ.

Կայր Հայր ի վերուս,
կանչէր Յովհաննէս.

Կա՛յ դա իմ որդի,
կամաց կասարող.

Կայր եւ Սուրբ Հոգին
կապուսակ ամպով

Կայծակնագունով
կերպիւ աղանոյն.

Աղաւթնէ Հայր Տէր, որդի Միածին
Հոգին հոգաւիս յաւիտեանս ամէն:

ՄԻՍՏԻԿ ՍՊԱՍՈՒՄԸ

Ով իմ Աստուածս, նոր կը դառնամ սաժանիէն ձիգ համբորդութեան մ',
Ուր ես իմ սիրս յոգնեցուցի, եւ ուսկից չեմ բերած ոչինչ,
Բայց մի միայն ամստաններ ըսեալ՝ փորձած ըլլալու ծովն:

Ա՛լ կործանած է ըզգըլխանքս, ու վէս սիգանքս՝ մահացած,
Տիեզերական ձանձրոյթն իմ մէջս ա՛լ իր պարապը կը պեղէ.
Յոյսը, առանց կանգ առնելու, կ'անցնի կ'երթայ դրանս առջեւէն:

Տիւր, երբոր կը վերածնի, ինծի սոսկում կը ներշնչէ.
Գիշերը վրաս կը թաւալի, լեցուն՝ սառած զահանդանով.
Կը փալեմ գոգ երազի մէջ, առանց ինչո՛ւն լոկ գիտնալու:

Ա՛խ, ո՞վ երկինք առաջնորդէ պիտի արդեօք իմ խորհուրդներս,
Ո՞վ իմ հակասս հե՛տ արեւին ներքեւ պիտի զուարթացընէ.
Ո՞վ մըղձկըւած լանջիս կըրկին ազատութիւնն իր պիտի տայ:

Ծաղիկներով պըսակազարդ պիտի անցնին ողջ զարուններն.
Յետոյ հրակէզ ամառներն, յետոյ աւուները ծանրաբեռն.
Յաջորդաբար պիտի անցնին, առանց սակայն թուելու սիրս.

Լըքուած, ամէն կողմերու վրայ՝ ոճնակապով պարաւանդուած,
Մեռելաժիպ այս ամիսն վրայ, ուր ինկած եմ ամսորական,
Պիտի ոչինչ տեսնեմ, այլեւս, ամենուրեք, այլ բեկորներս:

Եկո՛ւր Աստուած իմ, լեցնել անէութիւնն այս ամայի:

*

Կը խուզարկեմ քու դիտումներդ, ով Տէր, խորունկ անձկութեամբ,
Հարցընելով մի՛տ ես ինծի թէ դուն զիս ո՞ւր կը տանիս,
Ասանդական սաղարթին պէս, զոր կը հոսէ շունչն հովին:

Բա՛րէ, երբեմն երբեմն ո՛րքան սոսկալի են համբոյրներդ.
Որպէսզի ա՛լ աւելի լաւ տես ինծի, նախանձէդ,
Կոճրեցիք իմ հին բոլոր այն զօրաւիգ նեցուկներս...

Ես որ ընդ մի՛տ կը սնանէի ազատական փայփներով,
Անցայ ա՛յնքան խիստ փորձերէ, ձրմեռին չափ դրժնդակ,
Որ ստուցաւ իմ ներսիդիս Բանաստեղծի հրայրս անգամ:

Ի՛նչ նորանոր սանջանքներ դեռ պիտի գրքնես դուն, ի՛նչ սուր
Պիտի արդեօք, ա՛խ, յօշոտէ իմ մէջ հոգիս խայսազուարհ.
Ո՛վ բըռնակալ սէր, ոյր գորովն աղեսաբեր է նոյնքան:

Չես կըրնար բնաւ դուն զիս անուշ հաւասարել քու չափիդ.
Դուն որ այն մեծ Այսլանուածն ես, աստուածային Ուրացուածն,
Եւ սակայն, Տե՛ս, ի՛նչպէս քեզի պէս, մարդիկ զիս կը ծաղրեն:

Շատեր էին որ սիրեցին զիս, բայց ոչ ոք կայ արդ քու.
Իմաստունները, անհանգիստ, ինծի խէրիւ կը նային.
Երբ կը պարզեմ զայս, այն ասեմ կը ձաղկեն սիրս հեզմանով:

Ու կը հատամ դեռ միայն քու դիտումներուդ յապաղած:

*

Կը փափաքիմ հանգրսանալ բըրտւններուն վըրայ սուրբ.
Զի ընդ երկար ես քալեցի, ուղիներէն մարդկային.
Դու բեւեկնի ծառերուդ մէջ առաջնորդէ՛, տար զիս, Տէր:

Աւրան Դաւիթ, յոգնած, գացեր էր փրնտելու այն հացերն,
Որոնք, շուրջ պահուած էին, Տապանակին քով ուխտին.
Դո՛ւն միայն, ո՛վ Հաց կենդանի, կըրնաս մեր քաղցն ամոքել:

Ո՛հ, առաջուց հաւակուած մեղմ արբեցութիւնն երկնին,
Արտագեղում հրահոսական, գաղտագողի արտասուք.
Հոգեզմայլա՛նք մահահանգոյն, տարփասենչանք լըռելեայն:

Սըրտի այնքա՛ն մեծ պարզութիւն, որ կըրնայինք իսկ ըսել
Թէ մեր հոգին, աշխարհէ իր մեկուսացման մէջ, եղած
Է հիւզ նըման այն բըռնունին, որ կ'երգէ խորն անտառին:

Ահաւասիկ, մեր մէջ, արդէն կը դողողայ թեւ մ'անծանօթ.
Անհատելի Գեղեցկութիւնն մեզ կը քաշէ, ու երբեմն
Մերկասեսիլ ձրժմարտութեան վեհ փայլակն ալ կը գրէ:

Ա՛խ, Աստուած իմ, ո՛րքան հրգօր եւ քափանցանք է քու խօսքդ.
Ո՛վ քաղցր անդունդ, անձրս՝ հոգիս քեզի է լոկ ծարաւի.
Փեսայ, ես միշտ պիտի ապրիմ քու օրէնքիդ տակ հակած:

Տէր նախանձոտ, քու նուիրական գիշերիդ մէջ ծածկէ զիս:

LOUIS DE CARDONNEL

Թրգմ. Թ. Ե. Դ.

10 սկս. 1931, Դանիթի

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ԳՐՈՒԱՄ 1683-ԻՆ(*)

Սիւնի այս թիւով կ'աւարտեմ ձեռագրիս արտագրութիւնը: (Էջ 126ա.—)

«Վասն Յարութեան Տաճարի Աւագ Խորանին»

«Հանդէպ նախկին դրան սրբազնասուրբ զերեզմանին Քրիստոսի, երեւի լայնաձիգ և բարձրաբերձ կամար մի, յորմէ կախեալ զոն Ե (5) մեծամեծ կանթեղս ի ֆռանգ ազգէ, և ի ներքոյ այնմ կամարին զոյ երկաթեայ ճաղս և զուռն աւագ խորան եկեղեցոյն ի նմա, որով մասնէն յեկեղեցին, որ է յոյժ անկատարել և անարկուզի ունի յատուկ գմբէթ մի կարի բարձրագոյն, և խաչկալս ռակեզո՞ծ յոյժ լայնաձիգ:

«Եւ երկայնութիւն եկեղեցոյն յարեւելից յարեւմտաւ ձի (120) ոտնաչափ, և լայնութիւն Ծ (50) ոտնաչափ, և յաջմէ և յահեկէ զոն աթոռք շարադասեալք ըստ սովորութեան Յունաց: Եւ ի դասագլուխքն աթոռք պատրիարկաց նոցին, ռակեղեղով զարդարեալ, և յաջմէ կողմանէ զոյ եւս փոքրիկ ամբիոն մի, յորում ընթեռնուն յաւուր հանգիսից զաւետարանն սուրբ:»

«Եւ յետեոյս մեծի խաչկալին զոյ սեղան մի պատարագամատոյց ռակեղաւ կաթուղիկէիւ զարդարեալ, և բոլոր սեղանոյն զոն աստիճանք կամարածեք յորս նստին կարգաւորք ի ժամ սուրբ պատարագին: Նաև ունի Գ դրունք ևս, յաջմէ և յահեկէ, յորոց մինն ելանէ ի սուրբ Գողգոթայ Ժ (10) աստիճանաւ դէպ ի հարաւակողմն, և է բոլոր եկեղեցիս այս ի ձեռն Յունաց ազգին:»

«Վասն Սուրբ Գողգոթային ուր խաչեցաւ Քրիստոս:»

«Էհառն զմոսոյ, որ կռիլ Գողգոթայ, որ եղև զնաբան և սպանդարան անարատ գառի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ունի կրկին ճանապարհ ելանելոյ, մինն յաւագ խորանի եկեղեցոյն, որպէս ասացաք

ի վերոյ, և միւսն ելանէ մերձ ի պատանաւ տեղոյն յարեւելեան կողմանէ: Վասն զի անջատեալ ի պատանատեղոյն, և ընթացեալ դէպ յարեւելս Խ (40) ոտնաչափ երեւի աստիճան մի ԺԸ (18) ոտամբ, որով ելանեն ի սարսափելի սուրբ Գողգոթայն, յորում զոն Բ սեղանք, մինն փոքր, բայց միւսն մեծ և ընդարձակ որոյ առաջին տեսանի տարածման տեղն Կենարարին մերոյ, յորում մերկ մարմնով տարածեցին զաւերն մեր:»

(Ասկէ վերջ Սարգիս Վարդապետ վրիժաշունչ տողերով կը նկարագրէ Յիսուսի տանջուիլը մինչև էջ 130ա, ուրկէ վերջ կը շարունակուի:)

«Այժմ տարածման տեղն է ի ձեռս Գռանգաց ազգին, որ մանրաշար քարամբ յօրինեալ պատուի և մեծարի Ժ (10) մըշտավառ կանթեղիւ, և ունի լուսամուտ մի, ի կողմն հարաւոյ, որ հայի փոքրիկ եկեղեցին կոչեցեալն սղաւոր աստուածածին, որպէս ասացաւ ի վերոյ:»

«Իսկ այն ումնաստակալի տեղն ուր կանգնեցուցին զխաչն տարածեալ Քրիստոսի ի վերա, է ի ձեռս Յունաց ազգի, որ կանգնեցուցեալ են, խաչ մի բարձրագիտակ, և պատկերն Քրիստոսի նկարեալ ի վերա, տարածմամբ ձեռացն և ոտից, որ տեսողաց սրտիկն և հոգեկն խորովին ի դառնակակի՞ծ և աղէտալի տեսութեան տեղոյն և խաչին: Եւ զոյ յաջմէ և յահեկէ խաչին Զ Զ (վեց վեց) մշտավառ կանթեղս, և ի հարաւակողմն տեղոյն զոյ պատուեալ վէմն, որ յաւուր խաչելութեան չհանդուրժեալ շարժարանաց փրկչին, պատուեցաւ յերկուս մասունս, որպէս յիշատակեն աւետարանիչքն:»

«Եւ երկայնութիւն տեղոյն, եթէ տարածման և եթէ բարձրացուցման, հիսուսոյ առ հարաւ Խ (40) թղաչափ է, և լայնութիւն յարեւելից յարեւմտաւ ԼԵ (35) թղաչափ:»

(Ասոր կը յաջորդէ «Ողբ սուրբ Աստուածածնայ, որ ասէր ի ժամ խաչելութեան միամնի իւրոյ», երկուող տուներով, 11 տուն: Ասկէ վերջ «Երգ առ սուրբ Գողգոթայն» վեց տուն, մինչև էջ 132բ տող 8. տանց առաջին զբերը կը կապեն ՍԱԳԻՍ: Ասկէ վերջ «Աղօթք ի Սուրբ Գողգոթայ», մինչև էջ 133ա: (Էջ 133բ.—)

(*) Շարունակութիւն Սիւնի 1931 նոյ. ի թիւէն:

«Վասն Աղամայ Գերեզմանին»

«Ի ներքոյ Գողգոթային տեսանի եկեղեցոյ նման տեղ մի, որոյ դռուն է ի ներքուստ մերձ սուրբ պատանաւորոյն, որ յորժամ մտանես ի դրանէն՝ յաջմէ և յահեկէ եղեալ զոն Բ մեծամեծ գերեզմանք, որք են Յուանկաց թագաւորի տապանք որպէս գրեալ տեսանի յիշատակարանքն ի վերա վիմի տապանաց: Եւ զոյ անդ սեղան մի պատարագամատոյց Յունաց ազգին: Եւ յետկոյս սեղանոյն երեւի ի յորմն պատուհան մի, երկաթեայ ճաղիւ փակեցեալ, որ ասի թէ անդ ամփոփեալ ոսկերք նախահօրն Աղամայ, ի Սեմայ որդոյն Նոյեայ Նահապետին, յորոյ վերա խաչեցաւ Քրիստոս, և եհեղ զարիւնն իւր անբիծ ի վերա զազաթանն Աղամայ, և փրկեաց զնա ծննդօքն իւրովք ի պարտուց մեղաց և ի ձեռացն սատանային:»

«Եւ մերձ սեղանոյն ի հարաւ կուսէ տեսանի գերեզման մի կցեալ ի յորմն եկեղեցոյն, որ ասի զոյ գերեզման Մեկքիսեղէկ քահանային, որ ել ընդ յառաջ Արարահամու հացիւ և գինեաւ, և օրհնեաց զԱրրահամ, յորժամ զարձեալ էր ի կոտորածէ թշնամեաց:»

«Վասն փուռ պսակի սեղանոյն»

«Եւ ելեալ ի վերոյ ասացեալ տեղոյս, և ընթացեալ դէպ յարեւելս, անցանելով ընդ Գողգոթայն, երեւի բարձրագիտակ կամար մի անկիւնացեալ ի մէջ որմոյ, եւ փայտեայ ճաղիւ փակեցեալ, և ունի փոքրիկ դուռ մի, որով մտանեն ի ներս, և զոյ եղեալ ի մէջ այնմ կամարին սիւնն չարաբանաց, յորոյ վերա նստուցեալ զՔրիստոս ի տան Պիղատոսի . . . . . եւն: . . . Վասն որոյ այն սեանն վերա զոյ սեղան պատարագամատոյց, որ ասի Փուշ Պսակ, և է ի ձեռս Յունաց ազգին, որ պատուի Գ մշտավառ կանթեղիւ:»

«Վասն Լուսաւորչայ Եկեղեցոյն»

Եւ աստի հեռացեալ իրր ժ (10) ոտնաչափ, զոյ աստիճան մի որ իջանէ Լ (30) ոտամբ ի Սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչայ եկեղեցին, որ է գմբէթաշէն ի վերա չորից սեանց կառուցեալ, և ունի երկայնութիւն

նէ (45) ոտնաչափ, և լայնութիւն ն (40), և վասն այն կոչի Սուրբ Լուսաւորչի անուամբ՝ որ սուրբ հայրն մեր Գրիգորիոս, յորժամ եկն ի Սեպուհ լեռնէն յուխտ և երկրպագութիւն սրբոյ Աստուածընկալ գերեզմանին Քրիստոսի, յայնժամ է (7) ամ աստ մնացեալ ճգնեաց, և յետ է ամաց եւ մուտ ի սուրբ գերեզմանն, և խնդրեաց յԱստուծոյ, զի ահնեւ և յայտնի բղխցի լոյսն ի սրբազնասուրբ գերեզմանէն, որ ի նոյն ժամայն որոտայով ի ներքուստ կողմանէ արտածաւալեցաւ լոյսն ի սուրբ գերեզմանէն, որ մինչեւ ցայսօր զնոյնն ներգործի ազօթիւք սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Եւ ունի Բ սեղան մինն յանուն սուրբ Լուսաւորչին, և միւսն յահուն Սրբոյն Յովհաննու կարապետին և է ի ձեռս Հայոց ազգին:»

«Վասն Գիււս Խաչին»

Եւ սուրբ լուսաւորչի սեղանոյ յաջ կողմանէ՝ զոյ աստիճան մի ժԱ (11) ոտամբ, որ իջանէ ի վիմափոր այրն, յորում արկեալ էին տիրասպան Հրէայքն զԱստուածընկալ խաչն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ընդ խաչերաց երկուց աւագակաց, և կուտեալ էին լեռնանման ի վերա նոցա զաղբիւսն բոլոր քաղաքին, որ յետ ժամանակի, ձեռամբ մեծահաւատ սմբուհոյն Հեղինեա պեղեալ զաղբիւսն գտանեցեալ եղեւ խաչն փրկչական, որ այժմ տեղն այն ուր գտանեցաւ՝ պատուի ի Քրիստոսնէից, և է ի ձեռս Յուանկ ազգին, որ զարդարեալ են միով սեղանիւ, և չարանիւ կանթեղաց:»

«Վասն հանդերձ բաժանման խորանին»

«Ելանելով ի սրբոյ Գիււս Խաչն դէպ ի վեր, եւ հակեալ ի կողմն հիւսիսոյ, տեսանի մատուռ մի փոքրիկ՝ միով սեղանիւ, որ ասի հանդերձ բաժանումն, զի ի ժամ խաչելութեան Քրիստոսի, զինուորքն Պիղատոսի տուեալ զհանդերձս և ըզհանդերձս և զպատմութեան Յիսուսի . . . եւն, եւն: Եւ այժմ տեղս այս է ի ձեռս Հայոց ազգին, որ լուսաւորի մշտավառ կանթեղիւ:»

«Վասն Ղուկկիանոսի Խորանին»

«Եւ ընթացեալ ի հանդերձ բաժանմանէն սակաւ ինչ գէպ ի հիւսիս, գտանի փոքրիկ մատուռ մի եւ, միով սեղանիւ, որ է տեղի զըզման Ղուկկիանոսի հաքիւրապետին... Եւն եւն... Եւ այժմ տեղն այն զըզման է ի ձեռս Յունաց, և լուսաւորի Գ կանթեղիւ:»

«Վասն Երրորդ բանին Քրիստոսի»

«Ի վերոյ ասացեալ տեղոյս ընթացեալ սակաւ ինչ գէպ յարեմուտո, գտանի մըթագոյն յարկ մի, որոյ երկայնութիւնն է ի (20) թղաչափ, և լայնութիւն ժի (18) թղաչափ, և ասի Երրորդ բանտ Քրիստոսի, զի առաջին բանտն եղեալ է ի տան Աննա քահանայապետին. երկրորդն ի տան Կայիափայ քահանայապետին. եւ երրորդն աստ՝ որ ի ժամ խաչելութեան արգիլեցին զՔրիստոս, մինչև պատրաստեցին և ձեւակերպեցին զխաչն չարչարանաց, և այժմ տեղս այս է ի ձեռս Յունաց ազգին և լուսաւորի Գ կանթեղիւ:»

«Վասն Ֆռանկաց եկեղեցոյն»

«Եւ ի սուրբ բանտէն զատեալ և ընթացեալ սակաւ ինչ գէպ յարեմուտո, պատահի եկեղեցին Ֆռանկաց, բայց յառաջ քան զմտանելն յեկեղեցին՝ առաջի գրանն գոյ ատեան մի, և ի մէջտեղն այնմ ատենին եղեալ է սպիտակ բոլորակաձեւ մարմարեան վէժ մի, որ ասի տեղոյն այնորիկ սուրբ պարտէզ, քան զի՝ յետ յարութեան ինքն Քրիստոս ի կերպ պարտիզպանի անդ երեւցաւ Մարիամ Մագդաղենացոյն, որ ի մերձեանն ասաց. Մի՛ մերձենար յիս զի յիս եւս ելեալ եմ առ հայրն իմ, որպէս յիշատակի ի սուրբ աւետարանին: Վասն որոյ յարեւելեան կողմն նորին շինեալ է սեղան մի պատարագամատոյց ի Ֆռանկ ազգաց, յանուն Մարիամ Մագդաղենացոյն, և լուսաւորի Բ կանթեղիւ, որոց մինն է Հայոց ազգիս, եւ միւսն է Ֆռանկաց:»

«Եւ անտի ելեալ Դ աստիճանաւ մըտանեն յեկեղեցին Ֆռանկաց, որ յանուն սուրբ Աստուածածնայ. զի յաւուր խաչելութեան սուրբ Աստուածածին անդ յու-

շաթափ եղեալ է, տեսանելով զանտանելի չարչարանս որդոյն միածնի, վասն որոյ կառուցեալ է եկեղեցին յանուն սուրբ Աստուածածնայ: Եւ ունի Գ սեղան, որոց մինն է սուրբ Աստուածածնա անուանն, յաջակողմանն՝ սուրբ Խաչի անուանն, զի ի վերա սեղանոյն գոյ պահարան մի փոքրիկ, յորում եղեալ կա մասն կենաց փայտի: Եւ ի ձախակողմեան սեղանի եղեալ կա չարչարանաց սեան կէսն, յորում կապեցին զՔրիստոս ի տան Պիղատոսի, և ձաղեցին անօրէն զինուորքն անողորմարար, վասն որոյ սեղանն այն ասի չարչարանաց սեղան: Եւ եկեղեցոյ երկայնութիւնն է ԼԳ (33) ոտնաչափ, և լայնութիւն ԻԸ (28) ոտնաչափ:»

«Եւ ի մէջ եկեղեցոյն ելանեն ի վերնատունն, իոր է բնակութիւն և տեղիք իւրեանց, զի անդ բնակին ի մէջ սրբոյ յարութեան եղեալ միաբանք նոցա:»

* * *

«Ահա այսոքիկ են որք գտանին ի մէջ սրբոյ աշխարհամատրան տաճարի Յարութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, զոր մի ըստ միոջէ համառօտակի պատմեցաք ըստ կարի մերում, ի փառս խաչելոյն, և յարուցելոյն ի մեռելոց որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:»
(Էջ 140ա վարէն տող 7 կը սկսի.—)

«Վասն ցաւալի նանապարհին որով անցուցին զՔրիստոս, եւ բերին ի սուրբ Գողգոթայ:»

«Յարեւելեան կողմն սրբոյ քաղաքին և մերձ դրան պարսպին, որ կոչի գուռ Բենիամինեան, որպէս ի վերոյ յիշեցաւ է տունն Պիղատոսի, զոր այժմ քաղաքապետքն բնակին զօրօք իւրեանց: Եւ Պիղատոս անդ արար զգատատանն և գատապարտեաց զՔրիստոս ի մահ, և ետ ի ձեռս Հրէից զի խաչեցցի:»

«Եւ մերձ սորա գոյ տուն մի եւս, որ յառաջագոյն եկեղեցի եղեալ է, զի նըշանք պատկերաց դեռ եւս երեւին, բայց այժմ աւերեալ այլազգաց ախոռ են աւարեալ, զոր յաւուրս չարչարանաց զինուորքն Պիղատոսի առեալ զՔրիստոս, տաւրան ի տունն այն... Եւն:»

«Եւ սակաւ ինչ հեռի ի յայսմ տեղոյս, զոյ կամար մի ձգեալ ի վերս ճանապարհին, որ ասի թէ այն գաղանարարոյ զինուորքն յետ ձաղելոյն, եւ կատակելոյն բերեալ ի յայս կամարի տեղն զՔրիստոս, եւ ցոյց ետուն ամբոխին Հրէից, զոր տեսին ձայն բարձեալ աղաղակէին եւ ասէին. ի խաչ հան զդաւ»

«Եւ անտի ընթացեալ սակաւ ինչ զէպ յարեմուտս, զտանի բաղանի մի, յորում առաջի դրանն՝ կա ընկըղմալ մեծ մարմարոնեա սիւն մի, որ ասի թէ յորժամ Քրիստոս բարձեալ զխաչն զնայր ի Գողգոթայ, անտանօր պատահեցաւ Սիմոն կիրենացին . . . եւն եւն»

«Եւ անտի եւս բաժանեալ ելանելով ի վեր զէպ յարեմուտս պատահի տեղն այն զոր յառաջագոյն դուռն քաղաքին անդ եղեալ է, զի Գողգոթայ արտաքոյ քաղաքին էր, զոր այժմ սիւն մի կանգնեցուցեալ ի յայսմ տեղով իբր նշան տեղոյն, ասեն պատմադիրք, թէ ի հնում ժամանակի ամէն չարագործաց եւ մահապարտաց վճռոյ զիրն ի յայնմ դրանն վերս գնէին, որ ո՛վ ոք մտանէր եւ ելանէր ի քաղաքն ընթեռնելով զզիրն՝ տեղեկանայր չարութեան մահապարտին, որպէս արարին Քրիստոսի. անդ եղին զի ամէն ոք ծանիցէ զպատճառ մահուան նորա յորում գրեալն էր այսպէս. — Յիսուս նազորեցի կործանիչ ազգին, քամահրօղ կայսերն, եւ սուտ մեախայ, որպէս վկայութեամբ մեծամեծաց ազգին իւրոյ հաստատեցաւ, տարեալ լիցի առ տեղին հասարակ պատժոց, եւ այսպանմամբ ի մէջ երկուց աւագակաց խաչեացի»

«Եւ անտի անցանելով մթապոյն ճանապարհաւ, եւ հակեալ կրկին յարեմուտս հասանի ի սուրբն Գողգոթայ, ի տեղի խաչելութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»

Վասն քանի մովակիմայ եւ Աննայի ճնողաց սուրբ Աստուածածինն»

«Մերձ տանն Պրիստոսի, եւ ի կողմն յարեւելեան է տունն Յովակիմայ եւ Աննայի ճնողաց Սուրբ Աստուածածնի, որ յառաջագոյն մեծաշէն եւ զարմանակերտ եկեղեցի եղեալ է, յանուն սուրբ Աստուածածնի, բայց այժմ վասն մեր մեղաց՝ այ-

լաղգիքն տուեալ եւ խրեանց աղօթանոց են արարեալ. սակայն վասն երկուղի հրաշից, ոչ ոք կարէ բնակիլ ի նմա, վասն որոյ այնպէս ամայի թողեալ են, միայն վասն ուխտաւորաց բանան որք կամեցողք զնան սուրբ Աստուածածնայ ծննդեան տեղն ուխտ կ'առնեն, որ է խորագոյն այր մի գեղեցիկ, ուր զոյ գեռ եւս սեղան պատարագի»

«Վասն քանիմ Սողոմոնի»

«Մերձ տանն Յովակիմայ, եւ յարեւելեան դրան քաղաքին զոն դրունք տաճարին Սողոմոնի արքայի, որ է ինքն մեծ եւ ընդարձակ, գեղեցիկաշէն եւ լայնաղիւր, թէպէտ ի ժամանակս Սողոմոնի յորմէ հիմնարկեցաւ հրամանաւն Աստուծոյ էր յոյժ առաւել գեղեցիկ, եթէ՛ ձեռով, եւ եթէ պայծառութեամբ եւ փարթամութեամբ որ մինչ զի ի ներքոյ արեգական՝ ոչ զտանիւր այնպէս իմաստնակերտ եւ հանճարաշէն շինուածք, եւ յօրինուածք որպէս պատմէ Աստուածաշունչն մի ըստ միտջէ, բայց յորմէ հետէ քանիցս անգամ աւերեցաւ եւ շինեցաւ վասն որոյ այժմ ոչ է այնքան որքան յառաջ էր. այլ սակայն ի ժամանակիս շինուածոց միջի եւս է գեղեցիկ, եւ անըման, զի ունի երկոտասան դրունս յորոց մինն է յարեւելեան կողմն, որով եմուտ Քրիստոս քառասնօրեայ ի տաճարն . . . եւն . . . որ այժմ եւս փակեցեալ է ի յայլաղգաց, ոչ ոք ելանէ եւ մտանէ. նաեւ շինեալ են ի մեծամեծ աղօթանոցս որոց մինն է ի մէջտեղն բոլորած եւ բարձր զմբէթիւ եւ բոլոր որմունքն ներքուստ եւ արտաքուստ շինիւղէն եւ գոյնզգոյն մարմարոնեա քարամբ զարդարեցեալ է եւ մեծամեծ լուսամտօք պայծառացուցեալ է. իսկ միւս աղօթանոցն է ի կողմն հարաւոյ, երկայնաղիւր զէպ ի հիւսիս, զմբէթն սագաշէն եւ մէջն Դ դասս մեծամեծ մարմարոնեա սիւնք չարասեալ. եւ եւս շուրջ բոլորն տաճարին զոն յազում եւ անթիւ խրճիթս, եւ փոքր փոքր աղօթանոցս, եւ մեծամեծ ջրհորս, եւ այլ բազում շինուածս, որ մի ըստ միտջէ պատմելն է կարի ձանձրութիւն լսողացդ, եւ ընթերցողացդ. Վասն որոյ այսքան համառօտ պատմութիւնս բաւականացի, որովհետեւ ի Քրիստոնէից

ոչ ոք կարէ մտանել և տեսնել, վասն երկիւղի այլազգեաց, զի մեծ փնասս հասուցանեն մտանդաց:»

«Վասն սուրբ Հրեշտակապետու մեր վանիցն»

«Սր. Յակոբայ վանքին յարեւելեան կողմն և մերձ պարսպին, զոյ վանք մի փոքրիկ Հայոց ազգի, որ ասի սուրբ Հրեշտակապետ, զի էր տեղն այն յառաջագոյն Աննայ քահանայապետին տունն, որ յորժամ զՔրիստոս ըմբռնեցին՝ նախապէս առ Աննայ քահանայապետի տունն բերին, որպէս պատմէ Յոհաննէս աւետարանիչն, և նախկին չարչարանք անդ ետուն, ի բանտի դնելով և ի ձիթենի ծառն կապելով, որ մինչև ցայս օր կայ ծառն այն ձիթենի, ի պարծանս Հայոց ազգի, որ պատուի և մեծարի ոչ միայն Հայոց ազգէս այլ և յամէն ազգաց Քրիստոնէից, մինչ զի այլազգիքն ևս զայն վանքին ձիթենոյ վանք ասեն, զի բազում հրաշս եղեալ է յայնմ ծառէն և լինի մինչև ցայսօր ի հիւանդս և ի ցաւագնեալս:»

«Եւ եկեղեցին կառուցեալ է ի վերայ չորից սեանց սազաշէն, գեղեցիկ և քաղցրատես: Եւ ունի զերկայնութիւն 117 (47) ոտնաչափ, և լայնութիւն 11 (28) ոտնաչափ: Նաև ունի 5 (5) սեղան պատարագամատոյց, մինն աւագ խորան, նւիրեալ յանուն սուրբ Աստուածածնայ, յաջմէ...

... (այս վերջի թերթին կէսը պատռած ըլլալով էջ 146-ի ստորին 5 տողերը կը պակսին. որով կը շարունակեմ յաջորդ էջին՝ այսինքն էջ 146-ի՝ վերէն)

... ուր եղին զկենարարն մեր Քրիստոս, միով սեղանիւ, և հարաւային կողմն զոյ աւանդատուն մի ուր շինեցեալ է սեղան մի ևս յանուն սրբոց Հովհաննիսի և Կրիստոսի: Եւ ի մէջ վանից գոն բազում խցերք ուր բռնակին ապաշխարող պառուսութեք, և յամէն Բ շարաթի անդ գնան հասարակ եւ անդ առնեն զանմահ պատարագն առ ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց...»

Աւելի վերջը չի կարդացուիր, թերթին ստորին մասը պատռած ըլլալով:

Ձեմ գիտեր նաև թէ ձեռագրին նիւթը հոս կ'աւարտուի՞ թէ ոչ. ասկէ վերջ կայ վերջին պարապ թուղթ մ'ալ որ կրնայ սովորական ներքին պահպանակն ալ նըկատուիլ:

* * *

Այսպէս ամբողջութեամբ գրեթէ արտագրեցի Գիրք Պատմութեան Երուսաղեմայ ժէ դարու ձեռագրի նկարագրան գրութիւնը: Հոն կայ ժէ դարու վիճակը սուրբ տեղեաց, բաւական մանրամասնութեամբ և ճշգրտօրէն նկարագրուած Սարգիս Վարդապետէ, որուն ինքնութիւնը ինձի կը մնայ անծանօթ: Թէեւ ներքին կողքին խորագրութեան մէջ ցոյց չէ տրուած իբր հեղինակ Սարգիս վարդապետը, այլ միայն Արարեցեալ յովսէփ Բանասիրի Սպասաւորի Սրբոյ Երուսաղեմի կ'ըսուի, սակայն նկատի առնելով Սարգիսի և Սարգիս վարդապետի հեղինակութիւն եղող, և նիւթին ու տեղին պատշաճ տաղերուն կանոնաւոր և քիչ մը առատ գոյութիւնը ձեռագրիս մէջ՝ կը համարձակիմ անվտանգ Սարգիս վարդապետը նաև նկատել հեղինակը նկարագրութեանց, և զինքը կը նոյնացնեմ Յովսէփ Բանասիրիին հետ:

Սարգիս վարդապետ, բոլորանուէր միարան Ս. Սաղէմի, ժամանակակից է եղած Գրիգոր Պարոնտէր Գանձակեցի պատրիարքին, նաև ապրած է մինչև եղիազարի օրերը. զուցէ ձեռագրիս այս 1683-եան օրինակութիւնն ալ իր կողմէն եղած է անդ յերուսաղէմ:

Սարգիս վարդապետս չեմ կարծեր որ կարելի ըլլայ նոյնացնել Սարգիս վարդապետ Եւդոկիացի (Սահէթճի)ի հետ, որ ծընած է 1651-ին և մեռած 1725-էն վերջ (*): Պարզապէս որովհետեւ երուսաղէմի Պատմութեան հեղինակը, իր իսկ տողերուն համաձայն, ժամանակակից է եղած Գրիգոր Պարոնտէրի, երբ ան կը նորոգէ Ս. Յակոբի Վանքին արտաքին երկաթ դուռը: «Մանաւանդ որ յայտն ամի ձեռաւր Տեսնեմ Գրիգորի Պատմութիւնը արդի քաղաքիս, նորոգեցաւ ի հիւսնակ» (գլուխ և իր կամարը): — Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարք եղած է 1613-1645, որով վեց տարի աւելի առաջ Սարգիս վարդապետ Եւդոկիացիի ծնունդէն:

Ուիլյէրս, Գանգուս, Ս. Ս. Ա.

1930 Ուլսիլ

Յ. ՔԻՐԻՏԵԱՆ

Վ. Ե. Բ. Զ.

(*) Կենսագրական նօթքը տե՛ս Մկրտիչ Կար. Աղանունիի Միաբանք և Այցելութ Հայ Մուսաղէմի:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԴԱՐՁԵԱԼ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

(Պատասխանս Հ. Ա. Ղազիկեանին)

15. Խոչնդոտ եւ նման ձեւերը (առաջնութեան, գերնտիր, հիւրնկալ, եւ այլն թուլատրելի համարած էի, քանի որ ինչպէս ստահակ, ստոր, ստոյգ, ստեղծել եւ այլն բառերուն սկզբի ըթը ինկած է, այնպէս ալ խոչ-ընդ-ոտ բառին երկրորդ բարդօնը եղող ընդ-ին ըթն ալ կրնանք ձգել. եւ աւելցուցած էի թէ փոքրիկներու դասագրքերուն մէջ այդ ըթը կրնանք թողուլ զիւրութեան համար: Այս մանկավարժական ամենապարզ սկզբունքը. չեմ հասկնար ինչպէս, հրաշագոր կարողութիւն մը ունի եղեր Հայր Արսէնի երգիծական տաղանդը մտրակելով զայն թիզայթ վարդելու, եւ հետեւալ զլուս-գործոց տողերու խտորանքին մէջ նետելու զինք. «պարոնը մոռցեր է զնկ թէ պատանին՝ ինչպէս պիտի գրեն, նոյնպէս ծերերը, նաեւ օրիորդներն ու հարսերը, եւ պարոնները. առոնք ո՞ր ձեւին պիտի հետեւին, ըթով պիտի գրեն թէ առանց ըթի...» (կախման կէտերը իրն են): Յամենայն դէպս եթէ անոնք Հ. Ա. Ղ. ի կարգ մը թիւր տրամաբանութեանց, անհիմն մեծութեանքու եւ հերքութեանքու եւ ակնկրեւ հակասութեանց բաւիզին մէջ ինչնան՝ խոկապէս որ հարցնելիք բաներ պիտի ունենան...:

Խոչնդոտ ձեւին ճիշդ ու ճիշդ նման ունինք նաեւ՝ առ(ը)նչութիւն, առնչակից (ինչ բառէն), ղեակ, ղեկ (ուզ ղեակ), զրկել (ուզարկել), յզել (ուզի-էն), որոնց մէջ կը տեսնենք բառասկիզբի ձայնաւորներու անկումը: Ահա թէ ինչո՞ւ հայ տղան վրաս պիտի արգահատի, ըստ Հայր Արսէնի պատգամին:

16. Յեկեմ եւ ուսմեմ բառերը թուլատրելի համարած էի, իմաստով տարբեր երանգ մը ունենալուն համար յեկեմ եւ ուսմեմ բառերէն: Հ. Ա. Ղ. առանց դէմ ոչ մէկ փաստ չտար, եւ սակայն ... կը պատասխանէ զարծեալ, ըստ իր սովորական կերպերուն:

ՆՈՐ ՀԱՐՑԵՐ. — Վերոյիշեալ կէտերէն զատ Հայր Արսէն կարգ մը նոր հարցեր ալ կը յուզէ. —

1. Թուրքերէի սխալ է, կ'ըսէ, շիտակն է թոյլատրելիք, քանի որ թոյլ բառը հոս մեղմ կամ մեղկ ըսել չէ, այլ թող տալ, թոյլ տալ: Ինչպէս պիտի տեսնենք՝ Հ. Ա. Ղ. հակիրթին մէջ մաղ կը փնտռէ, բայց թոկ մը պիտի գտնէ ... Իր օտքին փաթ-թուղ: Թուլատրելիք-ը հայերէնի համաձայն ձեւ մ'է. նոյն թոյլ տալ-էն ունինք նաեւ քուրաքան եւ քուրացուցանել որ-թող տալ ալ ըսել է: — Դոյն ալ երկու իմաստ ունի, երկու եւ տեսակ, բայց երկու պարագային ալ ոչ կը դառնայ ու — գոհնաւոր եւ այս-գոհնակ, հանգուհակ: Այսպէս նաեւ կոյս՝ կուսանոց եւ կուսակալ: Երկու ձեւով գրուած կան նաեւ՝ յոյնութիւն եւ յունարէն, կոյտ = կուտ, կոյտապան = կուտապան, կոյրաբար = կուրաբար, շոյտութիւն = շուտութիւն, շոյտանալ = շուտանալ, զրոյցասէր = զրուցասէր, ամենարոյժ = ամենարուժ (այս վերջին հնչափոխումը քերականութեան սովորական հնչափոխման օրէնքին դէմ է, քանի որ վերջին բարդօնը չի հնչափոխուիր երբ իրմէ մասնիկ չկայ. սակայն այդ յառաջ եկած է մասնաւոր հնչարանական երեւոյթէ մը, որու մասին քննութիւններս այլ առթիւ):

2. Հինգ ձեւ սխալ է, կ'ըսէ Հ. Ա. Ղ. եւ կ'ուզէ՝ հուշ, առանց սակայն օրինակ մը տալու նախնեաց գործերէն: Ո՛չ հինգին սխալ ըլլալը կը փաստէ, ոչ ալ հուշին՝ շիտակ: Միակ փաստը (իմա պատգամը) այն է թէ հինգ անձաշակ եւ տգեղ է, չեւ զիտեր ո՞ր ողջմտութեան կամ գեղահնչման օրէնքին համաձայն: Հինգ-ին պէս ունինք նաեւ՝ մինչ, պինչ, կոլինչ, ճոլինչ: Չեմ հասկնար թէ Հայր Արսէն ի՞նչ իրաւունքով այս կոկիկ բառերը տգեղ եւ անձաշակ կը կոչէ, եւ հայ լեզուն կը նախատէ անտեղիօրէն. պատշաճ չէ՞ իրեն ուղղել իր մէջներումը. «որ քակէ զսահման հարց, հարցէ զնա օձ անապատի»: Մինչ-ին նման հիւնչով անգլերէնն ալ բառեր ունի զորս տգեղ կոչողի չհանգիպեցայ դեռ. — inch, pinch, winch, finch, linch-pin:

3. Առարկ բառը սխալ կը համարէ Հ. Ա. Ղ. մինչ (ականջը խօսի Հայր Արսէնին) հայերէնի համաձայն է նա. կ'ըսենք առաջարկութիւն = առաջարկ, ձեռնարկութիւն = ձեռնարկ, հիմնարկութիւն = հիմնարկ, ուստի և առարկութիւն՝ առարկ:

4. Բացառիկօրէն բառը սխալ կը գտնէ և կ'ըսէ թէ ատոր տեղը արդէն ունինք բացառարար, բացառօրէն. սակայն իմաստի տարբերութիւն մը կայ որու դիւրաւ պիտի թափանցէ ընթերցողը: Գրած էի հայ գրագրոցականին բացառիկօրէն ծանրաբեռնեալ ըլլալուն մասին: Եթէ ըսենք՝ բացառարար ծանրաբեռնեալ, կը հասկցուի թէ գպրոցականը սովորաբար ծանրաբեռնուած է, միայն բացառութիւն ըլլալով մէկ անգամ ծանրաբեռնուեցաւ: Բայց իմ ըսել ուզածս այդ էր: Բացառիկօրէն ծանրաբեռնեալ-ով կը հասկցուի թէ գպրոցականը արդէն սովորաբար ծանրաբեռնուած է, բայց այս անգամ շատ աւելի ծանր է իր բեռը: Բացառարար՝ ժամանակակիտ մակբայի իմաստ ունի, իսկ բացառիկօրէն՝ որակական մակբայի:

5. Կորչելի, կորչելիք սխալ կը համարէ, ըսելով թէ կորչիլ-ը հիւսէսէն ժառանգած ենք (վերջապէս լաւ բան մը որ հիւսիսէն եկած է), մինչ բուն բայը կորնչիլ է, որմէ կ'ունենանք՝ կորնչելի. (քիւրճի ձեռն ալ հիւսիսէն եկած էր բայց ինք պաշտպանեց, հակառակ որ նախնիք քուրճ գրած են): Կորչիլ-ին արմատն է կոր, չա՛ն ալ յաւելեալ միջածանց մ'է. ունինք նաեւ փակիլ՝ փակչիլ, կտո(չ)իլ, փախ(չ)իլ, սառ(չ)իլ, գպ(չ)իլ, թաքնուլ՝ թաքչիլ: Այսպէս նաեւ կորիլ՝ կորչիլ:

— Նչ ձեռն ալ նու-ի անկման օրինակներ ունինք. — երկնչիլ՝ երկչոտ, գանչիլ՝ գոչիլ, ճնչիլ՝ ճչիլ, խոնչիլ՝ խոչոտիլ:

6. Անկորուսելի բառին դէմ կ'առարկէ թէ կորուսել բառ չունինք. պէտք է սլարգապէս «կորսուելիք» գրել: Սակայն այդ երկուքին մէջ իմաստի տարբերութիւն կայ որու չի թափանցեր Հ. Ա. Ղ.: Կորուսանել անցողական բայ է, իսկ կորսուել՝ չեղոք. կորուսելի-ն անցող. բայի ապառնի ընդունելութիւնն է, իսկ կորսուելիք-ը չեղոք բայի: Այդ երկուքին միջեւ նոյն տարբերութիւնը կայ ինչ որ՝ քնանալիք և քնացուելիք, փլում և փլուզում, պակում և

պակուցում, զարթում և զարթուցում, պատշաճում և պատշաճեցում բառերուն միջև:

Գալով կորուսանելի-ին սև միջածանցի անկումին՝ հայերէնը ատոր շատ օրինակներ ունի. — լուծանիլ՝ լուծել, սկսանիլ՝ սկսել, գիշանիլ՝ գիշիլ, շիշանիլ՝ շիշիլ, և այլն:

7. Սովորիլ-ը խորթ ձեւ կը նկատէ Հ. Ա. Ղ. ըսելով թէ հայ լեզուն ատանկ ձեւի չի կրնար հանդուրժել. «ոչ մէկ բառ ունի հայ լեզուն որ բառին մէջը վր իրար գան» (ուղղէ՝ հայ լեզուն ոչ մէկ բառ ունի ուր վ և ր իրար գան): Սակայն հայ լեզուն ունի այդպիսի բառ. — Եւրոպա, Եւրոպա-կան, Եւրոպացի, Գաւրէժ, Տաւրոս, մաւրուտ, մաւրիտանացի, աւրիլ, Տաւրիկեան, որոնց մէջ ւիւն-ը բաղաձայն է ինչպէս իր գրած Rive = րիւ-ին մէջ: Սովորիլ-ը աւելի նոր ձեւ է և սխալ է, սովորիլ-ն ալ հնա-գոյն ձեւն է և նոյնպէս սխալ է. հին և նոր գիրար չեն հերքեր ասոր կամ անոր քմայքը գոհացնելու. և հակառակ Հայր Արսէնի տարածերժութեան՝ երկուքն ալ լեզուին մէջ կը մնան, և ըստ պարագայի կը գործածուին. ու կը պատահի որ գործածութիւնը անոնց միջև երանդի տարբերութիւն ալ կը դնէ. այսպէս՝ համարել և համրել, հաւանիլ և հաւնիլ, վաստակիլ և վաստկիլ, վայելիլ և վալելիլ, և այլն:

Բերականգնական սխալներ. — Հայր Արսէն ա՛յնքան կը սիրէ հայ լեզուն որ ինք-զինք չի կրնար զոպիլ զիս ալ խրատելէ, որպէսզի ևս ալ . . . սիրեմ հայ լեզուն. (բան մը որու համար այնքան շնորհակալ եմ որքան պիտի ըլլայի եթէ թելադրէր որ անունս . . . զլիսագրով գրեմ): Սակայն տեսէք թէ ի՛նչպէս Հայր Արսէն տրամաբանութենէն, ուղղամիտ բանալիճէն և պատշաճ լեզուէն դատ, կը խոչտանդէ ու կը խեղդորտէ հայերէն խօսքին շտապաստան ալ. —

«Ողջմտութիւնը, օրէնքը, կանոնը այսպէս կը թելագրէ» (ուղղէ՝ կը թելագրեն):

« . . . գործը գայն (լեզուն) գիտնալ գործածելն է. » (ուղղէ՝ գործածել գիտնալն է):

«Այսպէս կ'արտասանէ ամէն հայ բն-բան, ուս թէ անուս» (այս ո՞ւսը ինչ է. չըլլայ թէ . . . ուս թէ անութ ըսել կ'ուզէ):

«Իսկ չ'ըմբռներ, չ'ըսեր ձեւերը գորս

կը կցէ իր մէջ բերած օրինակներուն, բնաւ կապ չունին անոնց հետ, որոնք բոլոր ուղիղ ձեւեր են» (ուղղէ՝ . . . բոլորն ալ ուղիղ ձեւեր են եւ կապ չունին անոնց հետ)։

Որպէս թէ . . . չիկն. — Հայր Արսէն սխալ կը համարէ այս ձեւը, եւ կ'ուղղէ՝ որպէս թէ չըլլային։ Իր առաջարկածը ուղիղ է, բայց մի՛ւսն ալ ուղիղ է. կ'ըսենք՝ որպէս թէ հոս չէ, որպէս թէ հոս չէր, որպէս թէ հոս չեղաւ, որպէս թէ հոս չպիտ' ըլլայ, որպէս թէ հոս չպիտ' ըլլար, որպէս թէ հոս եղած չէ, որպէս թէ հոս եղած չէր, եւ այլն։ Ասոնք բոլորն ալ շիտակ են։ Հ. Ա. Ղ. պարզապէս ըսել կ'ուզէ թէ քանի որ Թրիէսթէն վենետիկ կ'երթցուի, ուրեմն Միլանէն չ'երթցուի։

«Եթէ դեռ քիչ մ'աւելի ուսումնասիրէր հայերէնը, յարգելով անոնց հեղինակութիւնը . . . » հոս անոց զերանուսին առեւնը չկայ այդ 26 տողոնց պարբերութեան մէջ. զայն գտայ վերոյիշեալ խօսքէն 15 տող վեր նախորդ պարբերութեան մէջ. . .

Մի քանի քերականական սխալ ալ արդէն նախապէս տեսանք։

Տգիտութեան պատճառով չէ որ ըրած է Հայր Արսէն այս սխալները, այլ (ըստ իս) իր գրածին մէջ չափողանց եսականութիւն զննելով։ Ընդդիմախօսին զարնելիք քար մը գտնելու համար նա նոյնիսկ չի քաշուիր գահալէժն ի վար ցատկել, ուր ինք է որ կը ջախջախուի բնականաբար։

Նա իրաւացի ելլելու համար օգնութեան կը կանչէ հայ տղան, հայ լեզուի սէրը, Զամուրճեանը, Գ. Ալվազովսքին. եւ իր պատգամն ալ արժեցնելու համար ինքզինք յոքնակի կը կարծէ. «մենք» այսպէս գրեցին, «մենք» այնպէս . . . . ստորագրութեան նայեցայ՝ թէ արդեօք կաճառի՞ մը կամ խմբագրական մարմնի՞ մը կողմէն է որ կը գրէ. բայց տեսայ որ «ի գիմաց» չի ստորագրեր, ոչ ալ . . . յոքնակի. իսկ մի քանի տեղ ալ (սխալմամբ) եզակի կը դառնայ. ի՞նչ է այս հակասութեան գաղտնիքը. արդեօք Խտալերէնի մէջ ա՞յդ է սովորութիւնը։

Հայր Արսէն յաճախ կը ջանայ ընդհանուր, խնդրէն շեղող կողմնակի տարամերժ խօսքերով ալ հարուածել զիս. ա-

նոնց տմէն մէկ բառին կարելի է փաստովի պատասխանել, և իրեն վերագրածնել. բայց այդ շատ երկար կը տեւէ, ուստի կը խնայեմ թերթին, ընթերցողին, իրեն եւ ինծի ալ։ Դժուար է եղեր ինծի բան հասկըցնել. մինչդեռ ինք է որ իր պատգամային թմբուկը այնքան ուժգին կը դափէ որ իր ականջի թմբուկին ուրիշ խօսք չի հասնիր։ Նա հայ տղան ալ (մի՛նա՞կ) կը հրաւիրէ որ վրաս արգահատի. եւ մանաւանդ «կրօնքիս հայհոյեց» ի հոգեբանութեամբ զիս աղանդաւոր կը կոչէ կրկին ու կրկին. ինչո՞ւ. — որովհետեւ իր խնկապատակէն հանած և իբր հայերէնի օրէնք քչել ուղած մի քանի անտեղի պատգամները անհամաձայն կը գտնեմ հայ լեզուին. որովհետեւ գրած եմ թէ նախնիք ալ կատարեալ չէին վերջապէս, եւ հայ լեզուի բարեշրջումը իրենցմով չվերջացաւ, (արդէն ինք ալ չէ՞ր գրած թէ «ինչ որ ոսկեղաբու մէջ կայ ոսկի չէ տնպատճառ. հոն կայ պղինձ ալ, խեցի ալ»)։ որովհետեւ ըսել եմ թէ յեղումի (inflexion) հիմնական սկզբունքը կը գործէ. որովհետեւ հայերէնի մասին աւելի բարձր գաղափար ունիմ քան ինքը, քանի որ կը դաւանիմ թէ մեր լեզուն ինքզինք բարելաւելու տարրերն ու սկզբունքները ունի իր մէջ, եւ այդ տեսակէտէն ալ քչիկ մը յանդգնած եմ հայերէնը Հայր Արսէնի գծած հայկաբանական սահմանէն անդին ալ, եւ աւելի խոր խուզարկել ջանալ. եւ որովհետեւ կարծուածէն ու խուզարկուածէն շատ աւելի հարուստ կը կարծեմ հայերէնը։ Պարզ է որ արգահատելի եւ աղանդաւոր չըլլալու միակ ճամբան է միտքը խցել եւ աչք ականջ ու բերան բանալ զէպի. Հայր Արսէնը, կլլել իր կարգ մը հում ու անհիմն պատգամները, եւ զինք քննադատող մէկ տող իսկ չգրել. «Եւ սակայն . . . կը գառնայ»։

Ընթերցողին ամփոփ գաղափար մը տալու համար՝ ըսեմ թէ Հ. Ա. Ղ. իր յիշեալ յօդուածին մէջ 60-էն աւելի անգամներ շեղած է ուղղամիտ տրամաբանական բանալէճէ, չհաշուելով քերականական և տառի սխալները ինչպէս նաև իր յարուցած նոր հարցերը։ Այդ անուղիղ մեթոտներով որքան ալ իր ընդդիմախօսին հացին կարագ քսած ըլլայ, այսուհանդերձ տառապեցուցիչ գործ է իր սնդիկանման անկայուն գլու-

տուքին մէջ քայլ առ քայլ հետեւի իր խոտորումներուն, և ջանալ զինք ուղիղ շաւիղի վրայ պահել:

Հ. Ա. Ղ. ի կարգ մը բացատրութեանց համար շնորհակալ եմ: Բայց փափաքելի է որ բանալէճի իր ծանօթ մեթոտներով ի դուր չհրւճէ իր գուրգուրալի անունը, որով և ինչպէ՛ տյն յարգանքի զգացումներուն որ գեղեցկօրէն հիւսուած են իր անուան շուրջ բարձր համարումի անթաւամ պսակ մը կազմելով:

Բայց մանաւանդ տառերէն ու բառերէն վեր կայ ընթերցողներուն գէշ դատարակութիւն մը չտալու ազնիւ և իմաստուն մտահոգութիւնը, ընթերցողներուն որ յաճախ կոյր վստահութիւն մը ունին գրչի մարդուն հանդէպ: Այդ միամիտ վրստահութիւնը չարաչար գործածելու չէ, և զայն տածողը գայթակղեցնելու չէ: Պէտք

է որ հայ մարդը և հայ ժողովուրդը իմաստուն և խոհական խօսքի ու վարքի օրինակներ տեսնէ իր համարումի կուռքերէն, և ոչ թէ ամբոխավարական ճաշակ մը առնէ անոնցմէ: Հայր Արսէնի յոգեւածը զժրախտաբար այդ ամբոխավարական ճաշակն է որ կուտայ, և ընթերցողը արամողիւր կ'ընէ իր դատողութիւնը գոցելով բառերու ճարտարութեամբն ու աչքին փըշուած փոշիովը բաւականանալ, և ամբոխավարներուն զիւրաւ արամողիւր սրտ մը դառնալ:

Լեզուական սխալներէ առաջ ահա տակէ է որ պէտք է խուսափինք, գէթ ի տէր մեր բացատրիօրէն տառապած ժողովրդին: Բառերուն ուղղագրումէն ու իմաստէն առաջ իմաստութեան է որ պէտք ունինք:

Խ. Պ. ԲԱՐՏԱՇ

Վ. Ե. Զ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԻՆ ՎԱՆՔՆԵՐ ՆԻ ԵՒ ԵՆԿԱՅՈՒՆԵՐ ՍՈՒՐԻՆ ԵՐԵՐՈՒ ՄԷՋ. Ուսումնասիրութիւններ, աշխատակցեց, Մկրտիչ Սպիկոպոս Աղաւնուհի. 1931. Տպարան Սրբոյ Յակոբեանց, Երուսաղէմ. 8° էջ 480:

Երուսաղէմի Սրբոյ Յակոբեանց տպարանէն վերջերս ի լոյս ընծայուած երկերուն մէջ ապահովաբար ամէնէն ուշագրաւներէն և շահեկաններէն մին է այն՝ զոր Դեր. Աղաւնուհի եպիսկոպոս նուիրած է Սուրբ Երկրին մէջ գոյութիւն ունեցած հին հայ վանքերու և եկեղեցիներու ուսումնասիրութեան:

Պաղեստինագրութիւնը, որ Ս. Գրոց քննաբանութեան և ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան հնոխօսական բաժնին ամէնէն կարեւոր ճիւղերէն մին է, ընդհանուր տոմամբ կոյս գետին մըն է տակաւին. վասնզի, Խաչակրաց շրջանէն յետոյ, Ժ. Դ. դարու սկիզբէն մինչև վերջին մեծ պատերազմը, Ս. Երկրին իսլամաւէրութեանց լուծին տակ լինելու հետեանքով՝ իրապէս անկարելի էր որ տեւ գիտական ձեռնարկ՝ հնախօսական պեղումներու միջո-

ցաւ — զոր օրինակ՝ կատարելու համար կարգ մը հետազոտութիւններ, որոնցմով արուեստի յիշատակարաններուն վկայութիւնը պիտի գար ամբողջացնել, լուսաբանել և սրբագրել զբաւոր պատմութեան տեւեկութիւնները:

Այնպէս որ մինչ բոլոր միւս պատմական գիտութիւնները, շուրջ դարէ մը ի վեր, հնախօսական ուսմանց յաճախալ յառաջացման հետեանքով, զարգացումի մին քան զմիւսը չբեղ չըջաններ բոլորեցին, շատ աւելի սրու և կատարաւ ծանօթութեանց առջև գնելով մարդկային միտքը, պաղեստինաբանութիւնը մնաց միայն գրաւորական տեղեկութեանց և տւանդութեանց իր նախնական հին պարունակին մէջ, զուրկ՝ գրիչի և բրիչի ազատ ուսումնասիրութեանց բերած թանկագին աջակցութենէն:

Թէ՛ այս տեսակէտով ևս Բրիտանական Հոգատարութիւնը Պաղեստինի վրայ՝ ինչ մեծ բարիք մը պիտի ըլլար ընդհանրապէս Ս. Երկրի և մասնաւորապէս քրիստոնէութեան պատմական գիտութեանց համար, փորձն ինքնին ցոյց տուաւ ահա, վասնզի վերջին տասնամեակի կարճ միջոցին արդէն հսկայական յառաջգիւժումներ կա-

տարուհեցան այդ մարդին մէջ: Երուսաղէմի մէջ եւ չուրջը, Գալիլիոյ մէջ, Հրէաստանի անապատին զանազան կէտերուն վրայ եւ այլուր, ամէն կողմ, տեղի ունեցան պիւղուններ, որոնք ապագայ հետախուզութեանց սկիզբն են տակաւին: Դոմինիկեան եւ Յորանշիսկեան Միաբանութեանց եւ մասնաւորաց ջանքերով մարմին առած է արդէն բազմահատոր հսկայական գրականութիւն մը, որ կ'ընդգրկէ Աստուածաշունչի գիրտութեան, Պաղեստինի աշխարհագրութեան եւ հնախօսութեան, երբայաբանութեան, Խորայէլի պատմութեան, Հին եւ Նոր Կտակարաններու ըմբռնումը գիւրացնող ազգարանական, ժողովրդագրական եւ կրօնապատմական, եայն, խուզարկութեանց բոլոր մանրամասնութիւնները:

Այս մեծ եւ ընդհանուր շարժումին անտարակոյս պիտի չկրնար անհաղորդ մնալ հայութիւնը, որ սկիզբէն ի վեր իր հաւատքին եւ ջերմեռանդութեան համեմատական չափով գիրք ու գեր էր ունեցած Սուրբ Երկրին եւ մասնաւորապէս Սուրբ Քաղաքին մէջ: Մեր Մտտենագրութեան եւ ընդհանուր եկեղեցական գրականութեան մէջ կային անշուշտ այս իրականութեան ակնարկող եւ վիպյող բազում ծանօթութիւններ. բայց զանոնք ամէնքը ի մի հաւաքելու, դասաւորելու, մէկով միւսը լուսարանելու, նոր տեղեկութիւններ մտկաբերելու, ընդհանուր եզրակացութիւններ ձգելու գործը կը մնար տակաւին կատարելի:

Անոնք որ — օտար կամ ազգային — հանգամանօրէն տեղեկ եւ մեր ազգին քաղաքական, եկեղեցական եւ մշակութային պատմութեան, տխուր հարկին տակ պիտի գգան ինքզինքնին խոստովանելու անպատճառ թէ, ժամանակաց երկար ընթացքին մէջ, ամէն ուղղութեան եւ ամէն մարդի մէջ մենք նուազում եւ կորուստներ ունեցած ենք շարունակ: Եւ ինչ որ ենք կամ ունինք տակաւին՝ զմեզ ազգի կամ ժողովուրդի հանգամանքով արժեքնող արդիւնքն է հրաշքի մը միայն կամ այն հրաշալի կամքին՝ որ մեր ցեղային ոգին բացատրութիւնն է նոյն իսկ:

Տեսութեան այդ անկիւնէն պէտք է նայիլ Պաղեստինի մէջ մեր ունեցած գիրքին վրայ ալ, կարենալու համար ըմբռնել

զայն: Ազգային զգացումին կամ ազգայնական ոգեւորութեան ոսպնապակին որչափ ալ խռոքնէ երբեմն անցեալը մեր աչքին, հարկ է անհրաժեշտօրէն ընդունիլ թէ պատմական անժխտելի հիմքի մը կորիզը կայ աւանդութեանց միզամածին մէջ: — Այսպէս, անկարելի է որ Բրիտանէութիւնը ժամանակագրականօրէն ամէնէն տաջ պետականացնող ազգ մը սկիզբէն իսկ որոշ գիրք մը ունեցած չլլայ Բրիտանէութեան ոստանին մէջ. առանց ատոր՝ անկարելի պիտի ըլլար Դ. դարուն արդէն իր լրման հասած հայկական ուխտաւորութեան հոսանքը, որուն հետեանքը կ'ըլլայ Ս. Երկրի գրեթէ բոլոր կողմերուն վրայ կազմաւորումը հայկական վանականութեան մը, որ նախ անխտրօրէն համազգային նկարագիր մ'ունէր, եւ հետզհետէ, կարճ ժամանակի մէջ, ազգային ինքնութիւնութեան իր կազապարին մէջ թափուեցաւ, Ե. դարուն վերջերը Քաղկեդոնական պայքարէն խտրապէս ցնցուելու աստիճան: — Առանց ատոր պիտի չկրնանայինք հասկնալ նոյնպէս թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս հայ նախարարական տուներէն շատեր իրենց անունով եւ նիւթական հողացողութեամբ Երուսաղէմի մէջ կը պահէին վանքեր՝ որոնց մէկ քանիին պատմականութիւնը եւ վաղնջականութիւնը մասամբ հաստատուած էին արդէն նախապատերազմեան պատահական եւ մասնական պեղումներու շնորհիւ, եւ որոնց վերաբերմամբ՝ այս ուղղութեամբ՝ շատ աւելի ընդարձակ եւ գոյացական յայտնութիւններ կը պարզէ Աղաւնունի Սրբազան:

Իրեն շնորհիւ է ընդհանուր առմամբ որ այսուհետեւ պիտի խորհինք թէ անհարազատ գրութեանքներ կամ ամբողջական ձեռնամխութիւններ չեն ո՛չ այն յիշատակարանը, զոր է. դարու մեր մատենագիրներէն Մովսէս Կողանկայտուացի կը հիւսէ իր պատմութեան գրքին մէջ, եւ ուր Դ. դարու հայ ուխտաւոր մը ականատեսի պատմութիւններ կուտայ Երուսաղէմի եւ շըրջակայից սրբավայրերուն մասին, եւ ո՛չ ալ Գաղատիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէկ ձեռագրին մէջ գտնուած եւ 1896 ին Չ. Ա. լիշանէ հրատարակուած եւ Փրանսերէնի թարգմանուած «Վասն վանօրէից որ ի Ս. Քաղաքն Երուսաղէմ» վերնագրով ցուցակը:

որուն հեղինակն է եղած հայ նախարարական Տունն (ըստ Սէն-Մարգէնի՝ Մամիկոնեան, իսկ ըստ Հ. Ակինեանի՝ Ռոր-թոուենի) իշխան մը՝ Վահան անուն, որ Հերակլ կայսեր զօրավարներէն էր, և 636ին Դամասկոսի մօտ վատ դաւազորութեան մը զոհ երթալով կորուստի մօտներ էր իր բանակը, և այլ ևս չհամարձակելով Քիւղանդիս վերադառնալ, քաշուեր էր Մինա Հերան մէկ վանքը, և Անաստաս վարդապետ անուն տակ վանական կեանքն ընդ-գրկելով եկեղեցական գրականութեան էր նուիրուել:

Քրիստոնէութեան առաջին դարերուն իսկ ստացուած և յետոյ մինչև Միջին Դարու կէսերը մեծ զոհողութեամբ և ահագին դժուարութիւններով պահպանուած իրաւունքներու և սեպհականութեանց իրական և օրինական նախընթաց մը ունենալուս համար է անշուշտ որ, զաւանական վէճերու երեսէ զանոնք պահ մը կորսնցնելն էս ետքը, Արաբներու տիրապետութեան ատեն կրցինք ապա՝ գէթ կարեւոր չափով մը՝ վերստին տիրանալ անոնց, և յետոյ, խաչակրաց շրջանին, և եզրպտական և թուրք նուաճումներէն վերջ, յաջորդաբար վերանորոգել ամէն մէկ անգամին արկածուած մեր իրաւունքները, թէև միշտ զգալի կորուստներէ վերջ, մինչև ներկայի ամփոփուած՝ այնու ամենայնիւ ոչ աննախանձելի վիճակնիս:

Մերինին նման փոքրիկ ժողովուրդի մը կեանքին մէջ յաճախողէպ և ըստ ինքեան հասկնալի պարագայ մըն է որ կարեւոր զէպքեր, զորոք և և զէմքեր — երբ մանաւանդ Մայր-Հայրենիքէն հեռաւոր երկիրներուն մէջ եղած են անոնք — ստէպ անյիշատակ մնացած կամ կողմնակի ծանօթութեամբ մը միայն յիշուած են ազգային պատմութեան մէջ, և շատ անգամ արտաքին պատմութիւնէն է որ բան մը գիտենք անոնց մասին: Վանքի մը կամ իր ժամանակին մէջ մեծ անուն չահած անձի մը գոյութեան կը տեղեկանանք յաճախ, գրչագրի մը յիշատակարանին պատահական մէկ ծանօթութենէն միայն, երբեմն անփութութեան և երբեմն սեպհական և մերձաւոր արժէքներու հանդէպ անմտադրութեան հետեանքով միայն, մինչ արտաքին պատմիչներ, յաճախ ճանապար-

հորդներ կամ գիտական նպատակներով զրոյ անձինք, յիշլի տեղեկութիւններ ունին անոնց մասին: Այսպէս, Պաղեստինագիր օտար մատենագրոց մօտ երբեմն թերեւս աւելի ծանօթութիւններ կը զբաւորին հին ատեններու համար Ս. Երկրի մեր սեպհականութեանց մասին, քան բուն հայ պատմիչներու մօտ:

Աղանուռի Սրբազանի զործին յատկանշական առաւելութիւններէն մին ևս այն է որ բարեխիղճ երկայնմտութեամբ հաւաքած է, օգտուելով անշուշտ վերջերս հրատարակուած Պաղեստինագրական ստուարածաւալ և կարեւոր զործերէ, օտարաց տեղեկութիւններն այդ մասին. ինչպէս ինքն ալ կը յիշէ արդէն:

Ուրախալի է դարձեալ որ Սրբազանը չէ ամփոփուած, ինչպէս ակնարկեցինք վերև, մի միայն երուսաղէմի քաղաքին և շրջակայքին մէջ, և իր պրպտումներուն շրջանակն ընդարձակած է աւելի հեռուն, մինչև Յոպպէ, Ռեմէ, Պողեստինական Կեսարիա, Գալիլիոյ մէջ Նազարէթ և Թաբոր լեռ, Երիքով և Յորդանանու հովիտը, Գազա, Սալտ և Քերեկ, և այլն, ամէն կողմ մատնանիլ ընելով քրիստոնեայ հայութեան հետքեր, հայաբնակ և հայկական վանքեր և եկեղեցիներ, այժմ ամենամեծ մասամբ աւերակ կամ օտարներու ձեռքը:

Պէտք չէ անհաւատալի և նոյն իսկ զարմանալի նկատել պատմաբանական և հնախօսական այս յայտնութիւնները: Հայ ժողովուրդը իր ծաւալողական ոգին և ընդունակութիւնը ցոյց տուած է իր պատմական կեանքին մէջ, ոչ միայն առեփառկան և ճարտարագիտական տեսակէտով, որուն համար իրեն առջև ընդարձակ և բեղուն դաշտ է եղած փոքր Ասիան ամբողջ, այսինքն Մերձաւոր Արեւելքը, և երբեմն նոյն իսկ Մայրագոյնը, այլ նաեւ կրօնական և եկեղեցական տեսակէտով, Բիւզանդացիներուն հետ կարծես զուգահեռաբար յառաջանալով Սիւրիոյ, Պաղեստինի և Եզրպտոսի մէջ, մինչև Սինայի լեռը, ուր ևս, ըստ Անաստաս վարդապետի տեղեկութեան՝ ունէինք վանքեր, այժմ անգոյ, նման եզրպտականներուն, որոնք երեսունէ աւելի են եղած ի հնումն, ըստ Արու-Սահլ արաբագիր հայ պատմիչին:

Աղանդների Սրբազանի այս գործը, թէև հայ պաղեստինադրական ուսումնասիրութեանց նախաքայլ մը տակաւին, եւ այս պատճառաւ՝ բողոքում կողմերով թերեւ տակաւին վերստուգումի եւ ընդարձակագոյն զարգացման ընդունակ, այնուամենայնիւ եկեղեցական բանասիրութեան տեսակետով յոյժ կարեւոր ձեռնարկ մըն է։ Նոր ատաղձներու շահեկան մթերք մը պիտի մատուցանէ անիկա Հայ-Երուսաղէմի տպագրայ պատմագիրին, որ պիտի պարտաւորուի Աստուածատուր եպիսկոպոսի եւ Սաւալանեանի գործերուն ձեռն բաւական տարբեր կերպով եւ պարունակութեամբ խմբագրել Հին Հայ-Երուսաղէմի երրորդ կամ նոր պատմագրութիւնը։

29 Հոկտ. 1931, Փանիրէ Թ. Ե. Գ.

ՊԱՏԱՆԻՒՆ ԳԻՐԳԱՐԱՆԷ. Ա. Ծառք, Իրւեր 1—12. քղ. 1. Պ. Գալեմեարեան, հր. Սահակ-Մեսրոպ Տպագրատ. 25, Charch Tewfik, Փանիրէ։

Վերջերս Գահիրէի «Սահակ-Մեսրոպ» տպարանը Լեւոն Պ. Գալեմեարեանի թարգմանութեամբ շարաթական մէկ զրքոյկ հրատարակեց «Պատանիին Գրադարանը» խորագրով. երկվեցեակը 10 և. դ. արժուութեամբ։ Գրքոյկներէն ոմանք պատկերազարդ են. իսկ բոլորին ալ կափարիչները շրջանակուած են միևնոյն սիրուն խորհրդապատկերներով։

Մենք տարիքի բերմամբ պատանիներու շարքերէն վաղուց դուրս ինկած ըլլալով հանդերձ, կարգաւ առաջին թիւէն սկսեալ շատ հաճոյքով հետեւեցանք Պատանիին Գրադարանին պարբերաբար հասնող զրքոյկներուն։ Աղով կը կարծենք ըմբռնած ըլլալ նոյն այն հոգեկան վայելքը, որ գրասէր պատանիները կը մղէ ընթերցումի, թերեւ յաճախ անկախ՝ իմացական պաշարը ճոխացնելու գիտակից գիտաորութիւնէն։ Ներկայ Պատանիին Գրադարանը սակայն, մա՛նաւանդ պատկանեալ դասուն, կրնայ գոհացումտալ ե՛ւ մէկ ե՛ւ միւս տեսակէտով։

Ինցարանական ծանօթութեանց հետ, պատանիները իրենց լարեող երեւակայութեամբ «քննաւոր» ձևուն վրայ նստած պահ

մը շուտով պիտի փոխադրուին Նոր-Աշխարհէն դէպի Հինը, իրականէն երազայինը, հանդիսատես ըլլալու համար միջավայրին պէս օտար մարդոց կենցաղավարութեան, գաղափար մը կազմելու թէ՛ աշխարհիկ մահկանացուներու և թէ՛ մտացածին յուշկապարիկներու կարողութեանց եւ բարքերու մասին։ Իմանալու թէ «մարդ մը ո՛րչափ հողի պէտք ունի», թէ իսկապէս «մարդիկ ինչո՞վ կ'ապրին», թէ ի՛նչ է յաճախ աստեւորին մէջ երջանկութիւն ապահովելու համար «անհետա՞ծ կայծը», թէ ի՛նչ աստիճան չնչին (ո՛չ «ջնջին») ու անարժէք բաներ են որ ընդհանրապէս դուռ կը բանան ընտանեկան, խմբային կամ կուսակցական կոիւնքերու և կը դառնացնեն կեանքը, եւ թէ վերջապէս ի՛նչպէս կարելի է հակադդել անոնց կամ վանել ու անհացնել ինչ որ յոռի է եւ չար . . .

Այս շարքին հեղինակներէն Տոլստոյ մա՛նաւանդ, իր ա՛յնքան ճշմարտաման պատմածքներով, բոլորովին զերծ ի պաշտօնէ քարոզիչներու կամ բարոյախօսներու սանկ տեսակ մը վանողական երեւոյթէն, գրաւիչ կերպով մը կը ցուցնէ թէ «ի՛նչ ուղղեցէ երիտասարդ զճանապարհս իւր»։ Տրուած օրինակներուն տպաւորութիւնը անշուշտ մնայուն հետք մը կը թողու ընթերցող պատանիներու հոգիներուն վրայ, որ իրենց խոյանքներուն մէջ շատ աւելի ազատատենչ, սրբապաշտ, հերոսային, արդարասէր, նուիրաբերող ու խեղճական են, քան չափահաս մարդերն առհասարակ։

Աւելորդ կը համարինք այլեւս չհշտել թէ թարգմանչական ներկայ ձեռնարկը հետեւեցնէ զգալի պէտքի մը։ Բոլոր սըրտով կը փափաքինք որ իրենց ներքին արժէքին համապատասխան ծաւալ գտնեն թիւերը Պատանիին Գրադարանին, ուր առաւել ևս փոյթ պէտք է տանիլ լեզուի մաքրութեան, ուղղագրական սխալներու կամ տպագրական վրիպակներու, որոնցմէ զերծ չէ ձեռնարկը, գժրախտաբար(*)։

Զ. Վ.

(*) Ստացուած են արդէն թիւերը երկրորդ շարքի մը, որուն մեծապէս շահեկան նիւթերը յայտնի են մեր ծանուցումներէն։

ԲՈՒԴԱՊԵՍԻ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

Այս ամառուան արձակուրդիս միջոցին կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին կողմէ պաշտօն և պատեհութիւնը արուեստաւ խնձ մասնակցելու Կիրակնօրեայ Վարժարաններու եւրոպական Առաջին Համաժողովին, որ զուամարտեցաւ Հունգարիոյ հինաւորաց մայրաքաղաքին՝ Բուդապեշտի մէջ, օգոստ. 11էն 16, 1931:

Կրօն. Դաստիարակութեան և Քրիստոնէական Հաւատքի իրական արժէքներուն պայծառ դիտակցութիւնով ծրագրուած, անգլիական նախաձեռնող եղիով կազմակերպուած այս դաստիարակչական հաւաքոյթը՝ մաճառ ոստանին մէջ՝ կ'արժէ ծանօթացնել Սիոնի ընթերցողներուն:

Համաժողովին նպատակը կը բղխէր և իր նուիրագործումը կը ստանար նախաձեռնողներու այն բխրեղացած համոզումէն, թէ Քրիստոնէութիւնը կենդանի, ազնուացուցիչ, ազգերն ու անհատները իրապէս քաղաքակրթելու անհունապէս ընդունակ յիմնական ոյժով օժտուած կրօն է: Արդ, մեր կրօնին այս թնոյրը ուսումնասիրելու և դայն մարդկութեան ճշմարիտ երջանկութեան, բարոյական, հոգեոր և ընկերային զարգացման է՛ն ազդեցիկ գործօնը դարձնելու հրամայական պարտաւորութիւնն ունինք:

Քրիստ. կրթութեան հետապնդած շքեղ գաղափարականն է մասնաւորապէս մանուկներն ու երիտասարդները կենսական հաղորդակցութեան բերել և պահել՝ Աստուծոյ և ընկերութեան հետ՝ Յիսուս Քրիստոսով յայտնուած ճշմարտութեանց համեմատ: Որպէս զի Աւետարանի սկզբունքները աշխարհի կեանքին մէջ մեռեալ տառ չմնան, այլ պայծառափայլին քրիստոսանման կենցաղի հաստատուն սովորոյթներուն և ամենօրեայ հասարակական գործերու և ազեքներու մէջ, անհրաժեշտ է որ մարդիկ՝ մատաղ սերունդին միտքերը յատկապէս՝ զրոշմունք, թրծունք սիրովը Աստուծոյ, և կանուխէն վարժուին առաջնորդուելու Աստուածաշունչ Մատենան ռդիով և անոր փրկարար սկզբունքներով:

Կրօն. Դաստիարակութիւնը եկեղեցա-

կաններու և աստուածորանական շրջանակներու մենաշնորհը չէ: Աշխարհիկ և հասարակաց դաստիարակութեան անբաժան մասն է ան այսօր ու աշխարհի կրթական մեծագոյն խնդիրներէն մէկը: Մարդկային ցեղին բարոյական օգուտը կը պահանջէ զպրոցական ծրագրերէն զրեթէ դուրս ձգուած այս կրթութեան արժանավայել կարեւորութիւնը ընծայել, Կիրակնօրեայ Վարժարաններու միջոցաւ զոնէ:

Հետեւաբար, Կիրակնօրեայ Վարժարանները արդի մանկավարժական մեթոդներով և դասադիրքերով, գիտակցաբար կրօնասէր ուսուցիչներով օժտելու և կրօնի ուսուցումը միւս ուսմանց և գիտութեանց չափ խնամեալ կերպով աւանդելու միջոցները ուսումնասիրելու և այս ամենուն մասին ցարդ կատարուած աշխատանքը ու ձեռք բերուած արդիւնքները ծանօթացնելու նպատակը ունէր այս Համաժողովը:

Կը փութամ աւելցնել թէ Համաժողովին այսքան մասնադիտական կարծուած նպատակն ու առաջադրութիւնը՝ չնորհիւ եւրոպ. մանկավարժութեան նոր մեթոդներուն տեղեկ կատարակներէ ընտրուած դասախօսներու, կարելի եղաւ շօշափելի և որոշ պոտկերի մը վերածել:

Կրթական մեթոդի, հոգեբանութեան և ընկերային գիտութեանց հետ սերտիւ կապուած կնճուռ հարցեր համաժողովի պատուիրակներուն մտքերուն մէջ կարծէք թանձրացեալ ձև առին:

Անոնցմէ մեծ մասը ո՛չ միայն մանկավարժական նորութիւններու տեղեկացանքներն առաջին տեղամ, այլ նոր լոյսով մը տեսան ու սկսան ըմբռնել ճարտարաբուեստի, քաղաքական, տնտեսական, ընկերային աշխարհի, և նիւթապաշտիկ ու հաճոյամոլ աշխարհայեցոյթի հովանաւորութեան ներքե թաքուն սպասող, և պատերազմի, բնական աղէտքներու և բացառիկ տապնապներու պահերուն՝ քրիստոնէական մշակոյթին սպասնացող չարիքներուն բուն արմատները:

Անուրանալի է որ ազնուազոյն մարդկութեան և նոր աշխարհի մը պէտք կայ: Անոնց վերստեղծումին ու կազմակերպումին յոյսը, խոստումն ու արդիւնաբար գործօնը՝ ժողովուրդի զաւակներուն քրիս-

տոնէական խնամեալ դաստիարակութեան մէջն է:

Առանց դաւանական կնճիւղներուն բաւիղին մէջ մտնելու, մանուկներուն և պատանիներուն մտքերուն, հոգիներուն մէջ ցանկ Աւետարանի սերմերը ու մեր կրօնի մարգարիտները անոնց առջև թափել: Նոր սերունդը նախապատրաստել ընթանիլին, եկեղեցիին, իր քաղաքին կամ գիւղին, պետութեան ու Ազգին մէջ օգտակար, ազդեցիկ և բարի ոյժերու և դորձերու սատարողի դերին:— Եւ այս է Գործնական Քրիստոնեութիւնը՝ որուն անվեհեր և համաշխարհական ջատագովը ըլլալու կը ձգտի Կիրակնօրեայ Վարժարանը ամէն ազգի մէջ՝ ըստ պայմաններուն:

Համաժողովին Կազմը. — Եւրոպական 27 տարրեր ազգերէ և 12 տեսակ եկեղեցիներէ 335 արձանագրեալ պատուիրակներ ներկայ եղան նիստերուն:

Հեռուոր Իսլանտայէն, Ֆիննստիան Մարքէն, Բալդիկեան երկրներէ այր և կին ներկայացուցիչներ, մեծ մասամբ Կիրակնօրեայ Վարժարաններու վարիչներ, ուսուցիչներ, և պետական վարժարաններու մէջ պաշտօնավարող դաստիարակներ, մանկավարժներ, քաղաքիչներ, կրօնաթերթերու խմբագիրներ, առևտուրի և արհեստի տէր անձեր, փաստաբաններ, եւ այլն, փութացած էին Համաժողովին գալու իբր պատուիրակ կամ դաստիարակ:

Յուշատետրէս քաղելով Սիոնի ընթերցողներուն կը ներկայացնեմ ցանկ մը, զոր ջանացի կազմել Համաժողովի զազարի պահերուն անձնական հարցումներով և պատուիրակներուն հետ տեսակցութիւնով: Յանկը թերի է, սակայն կրնայ զազափար մը տալ ընթերցողներուն՝ թէ՛ պատուիրակներուն թիւին և թէ՛ անոնց եկած երկիրներուն մէջ Կիրակ. Վարժարաններուն տրուած համեմատական ոյժին մասին:

	Պատուիրակ	Կիր. Վրժ.	Աւակներ
Անգլիա	5	...	.....
Ալճերիա	1	...	.....
Աւստրիա	12	265	.....
Բոլանդա	6	266	22,340
Գերմանիա	3	8000	120,000
Եուկո Սլաւիա		150	9,000
Էսթոնիա	6	120	5,600
Իսլանդա	1	76	1,850
Իտալիա	2	200	7,000

Լաթվիա	3	265	12,827
Հունգարիա	30	700	.....
Հոլանդա	2	1500	250,000
Մարոք	1	...	.....
Նորվեգիա	4	2441	185,128
Շուէտ	10	9000	400,000
Չեխոսլաւիա		...	.....
Պելճիքա	2	63	2,300
Պուլկարիա	2	65	3,373
Ռումանիա		1556	50,757
Տանիմարրա		1740	111,831
Ֆինլանդիա		9578	204,190
Ֆրանսա	2	1500	50,000
Ամերիկա	1	...	.....

Ի դէպ է հոս յիշել թէ եւրոպական քրիստոնէութեան երկու ծայրայեղ ներհակ տարրերէն՝ պոլշիկի Ռուսիայի օրթոտոքսներէն և Հռոմէական կաթոլիկ ժողովուրդներէն՝ որ և է ներկայացուցիչ չկար:

Համաժողովին լեզուները. — Համաժողովի գործառնութեանց պաշտօնական լեզուներն էին՝ անգլերէն, գերմաներէն և մանաւորէն: Դասախօսութիւնները, ճառերն և ուղերձները խօսուեցան և մասամբ տպագրուած էին այս երեքով: Մեծամասնութիւնը անոնցմէ գոնէ մէկը կամ երկուքը կատարելապէս կը հասկնային:

Կ'արժէ պատուոյ յիշատակութիւնն ընել այստեղ այն ընտիր լեզուապիտական ծառայութեան, զոր Բուդապեստայի Վիկտորեան գերդաստանը Համաժողովին մատուցց: Հայր և որդի և դուստր Վիկտորեանք՝ նիստերու միջոցին պաշտօնական թարգմանի դերը կատարեցին յաջողութեամբ:

Համաժողովին նիստերը գումարուեցան Բուդապեստի կեդրոնը «Լից Ֆէրայն» երաժշտանոցին փառաւոր սրահներուն մէջ: Շէնքին թատրոնը՝ լսողական օրինաց համեմատ կառուցուած ըլլալով, բացումի և փակումի ու Հրապարակային նիստերը տնոր մէջ եղան:

Վեցօրեայ նստաշրջանը բաժնուած էր երեք մասերու: Առաջինը (ժամը 9-1), յիս միջօրի (ժամը 2-6) և երկրորդը (7-11): Դիտելի և զովելի էր պատուիրակներուն ճշտապահութիւնը, լուսութիւնը և լարուած ունկնդրութիւնը:

Հրապարակային նիստերը՝ ուր ոչ-պատուիրակ մեծ բազմութիւն մը ևս կ'աւելնար, մանաւանդ բացման և փակման

նիստերը, զեղարուեստական, երաժշտական և թատերական բարձր հաճոյք մատակարարեցին, 120 հոգիինոց երկսեռ երգչախումբի մասնակցութեամբ:

Նախագահութիւնը վիճակեցաւ Կիր. Վրժ. Ընկերակցութեան Ընդհ. Գարտուղար Տք. Ծէյմս Բէլիին՝ որ անթերի ներաշարժութեամբ և ձեռնհասօրէն վարեց իր փափուկ պաշտօնը մինչև վերջ: Սկզբնական ծրագրին համաձայն պիտի նախագահէր Անգլիացի Սըր Հէրլըտ Մակինտոշ՝ Ընկերակցութեան նախագահը, որ սակայն հիւանդութեամբ արգելուած, փութացած էր հեռագրով մը ռզուենել համերգական այս Համաժողովը, իր ջիւղ խնդակցութիւնը, համակրանքն ու բարեմաղթութիւնները հաղորդելով աշխարհի մէջ 31 միլիոն ուսանողներու և մօտ 3 միլիոն ուսուցիչներու հոգեկան և մտաւոր հաղորդակցութեամբ մեծ յոյսեր ներշնչող քրիստոնէական շարժման կատարելագործումին օգնելու կոչուած Բուդապեստի Համաժողովին: Բուռն խանդավառութեամբ ընդունուած այս հեռագրին պատասխանեցաւ անմիջապէս, և կարգացուեցաւ Սըր Հէրլըտի տպագրեալ բացման ուղերձը, զոր ինք պիտի կարդար, եթէ ներկայ ըլլալ կարենար:

Համաժողովին առաքեալները անկարելի է յօդուածի մը սահմանին մէջ նոյն իսկ ամփոփել: Ինչ որ կարելի է տալ հոս, դասախօսութեանց նիւթերն ու խօսողներուն անուանացուցակը պիտի ըլլայ:

Առաւօտեան նիստերը յատկացուած էին մանկավարժական քանի մը նիւթերու: Ամէն նիւթի մասին պատրաստուած և երեք լեզուներով տպագրուած գրութիւններու ընթերցումին կը յաջորդէին դասախօսին ուղղուած հարցումներ, բացատրութիւններ, ու կարծիքի և փորձառութեանց փոխանակութիւն:

Հետ այսմ յաջորդաբար դասախօսեցին ի միջի այլոց՝ Պրոֆ. Ծան Վիկտոր, Բուդապեստի Համալսարանին փիլիսոփայութեան ուսուցչապետներէն. նիւթն էր «Ուսուցիչը և Յանձնառութիւնը»: Դլսագոյէն (Անգլիա) Ծան Լ. Կենտ՝ (Պսակ. Արուեստից) ուսումնասիրութիւն մը կարգաց «Դասագիրքերու» մասին: Լոնտոնէն Էրնեստ Կ. Բրահամի դասախօսութեան նիւթն էր

«Ուսուցչին անձնագրութիւնը և պատգամը»: Ուրիշ փորձառու մանկավարժ մը, Դեկտ. Պալլի Ա. Երկայլ՝ Պերմինկհամէն, ուսումնասիրութիւն մը ներկայացուց «Թողներու» մասին: Օր. Էմիլի Հընտլի՝ դաստիարակուհի, հեղինակ և կին օրագրող՝ նիւթ ունէր «Կիրականօրեայ վարժարանները՝ մարզագալտ հոգեւոր գործիչներու»:

Դասախօսները՝ հմտալից ու շեշտակի՝ ներկայացուցին կրօն. դաստիարակութեան հետապնդած դադափարականն ու ներկայ մանկավարժական տեսութիւններու համաձայն՝ իրենց նիւթերը:

Վիճարանութեանց ընթացքին երեան բերուեցան նաև երկու կէտեր. 1.— Կիր. Վարժարանները պէտք է նկատել Եկեղեցիի կեանքին ու գործին անհրաժեշտ յրացուցիչը. 2.— Անոնք ինքնին նպատակ մը չեն, այլ միջոցներ նոր սերունդը իր սեպհական Եկեղեցիին, Ազգին ու միջավայրին ու Հայրենիքին հարադատ կեանքին հաւատարմ պահպանն ու մշակը դարձնելու համար:

Կէսօրէ վերջի նիստերը աւելի գործնական խնդիրներու և մեթոտներու բազմազանութիւն ու ցուցադրումին նուիրուած էին:

Պատուիրակները բաժնուեցան՝ իրենց նախընտրութեան համեմատ անդերէն, գերմաներէն և մաճառ լեզուներով դասախօսող ուսուցիչներու ղեկավարած ուսումնասիրական խումբերու: Նկատի առնուեցան Հոգեբանութեան տեսակետէն համեմատ մանուկներու, պատանիներու և երիտասարդներու կեանքի շրջաններու յարաբերակ, որոշ և գլխաւոր հետազոտութիւններ, զարգացող ձգտումներն ու կազմուող տոնոյքներ, ինչպէս նաև այդ շրջաններուն ընթացքին կրօնի նպաստող և միասող իրողութիւնները: Յետոյ՝ ամէն մէկ շրջանի համեմատ կրօնի ուսման առարկաներուն, դասագիրքերու և մեթոդի փոփոխմանց պէտքը: Եւ յանձնարարելի դասախօսեցաւ միջավայրի ու ցեղի պահանջմանց ու պատմական ու ներկայ կեանքին հիման վրայ՝ կատարել փոփոխութիւնը՝ գիտական եղանակով:

Այս դասերուն և գործնական փորձերուն առաջնորդեցին Դիւստադ Լուստովսկի (Վիեննա), Մարտին Մարչինսկի (Պերլին), Օր.

Կ. Վիկտոր (Վ. Փիլ. Բուդապեստ), Տիկ. Նովոսնի (Պրագա), Օր. Ճէսի Կալտերվուդ (Գլազգո), Կ. Պուսկերկ (Շուէտ), Էմիլի Հընայի (Անգլիա), Դոկտ. Սոմեր (Ֆրանս-ֆուրաէն և հայախօս) ու Մր. Արթուր Բլէկ (Լոնդոնէն)։

Հրապարակային ժողովի նիստեր եւ նշանաբաններ. — Երեկոյեան նիստերը հանրային միջոցներու բնոյթն ունէին։ Վասն զի դուրսէն խօսողներ և ունկնդիրներ ալ ներկայ եղան։ Թատրոնը լեցուն կ'ըլլար սովորաբար։

Այս նիստերու մէջ ուղերձներ խօսեցան Ն. Բ. Կոմս Քլէպլուպերկ՝ յանուն հունգար կառավարութեան, որ ողջունելով Համաժողովը ըսաւ. «Զեր գործը խաղաղութեան և ազգերու մէջ հաճութեան Բաղդադի Մայր Եկեղեցին կառուցանելն է»։

Բուդապեստի Բաղաքապետ Ֆ. Ռիւկայի կողմէն կարգացուած ուղերձէն յիշատակելի կը գտնեմ սա խօսքը. «Ազգի մը համար չկայ աւելի՛ կարեւոր խնդիր քան անոր մանուկներուն և պատանիներուն մտաւոր և ընկերային բարորութիւնը։ Սակայն անոնց չափ կարեւոր է զանոնք արժէքաւորող կրօնական դաստիարակութեան խնդիրը եւ։ Զի բաւեր զանոնք կրթել ու խնամել. պէտք է կրօնի ոգին ու Աստուծոյ ձայնը դնել անոնց մէջ՝ ամբողջ կեանքի օրերուն համար»։

Պետտի Բարեկարգեալ եկեղեցիին եպիսկոպոսը, Դոկտ. Լատեսլանուս Ռափալ (Վ. Փիլ. և Վ. Ա.), յոյժ գեղեցիկ ճառ մը խօսեցաւ Եկեղեցիի ուսուցանող դերին վերայ և ըսաւ. «Անոնք որ Քրիստոսը ունին իրենց մէջ, անոնք միայն կրնան կրօնը սորվեցնել մանկանց»։

Լուտերական եկեղեցիի եպիսկոպոսը՝ Դեր. Պելա Քարի, ի մէջ այլոց, ըսաւ. «Մարդկային պատմութեան սերմը՝ մարդու հոգին է . . . հիւանալի է մշակոյթը ազգաց՝ որ երջանկութիւն կը բերէ։ Սակայն հոգիին մշակոյթը ազնուագոյն է . . . ինչպէս բաշխու մեզ կը բերէ թաքուն ներդաշնակութիւններ, կրօնական դաստիարակութիւնն ալ մեր հէք աշխարհին կը բերէ զմայլելի մեղեդիներ, զորս Աստուած զրաժ է մեզ համար։ Կիր. վարժարանները աշխարհի հոգիի մշակոյթին անդաստաններն են . . . »։

Մկրտչական եկեղեցիի հովիւը իր ճառին մէջ ըսաւ. «Բժիշկը հիւանդին բուրկեցաւ կը նայի, անոր սրտին ոյժը գիտնալու։ Կիր. վարժարանները Քրիստ. եկեղեցիին ոյժը ցոյց տուող բազկերակներն են»։

Մեթոդիստ եպիսկոպոսական երէցը հետեւեալ իրողութիւնը շեշտեց. «Վիճակագրութիւնները ցոյց կուտան թէ տղաք և մարդիկ ընդհանրապէս 20 տարիքէն առաջ կուգան Աստուծոյ։ Ահա մեր գործը, մեր պատասխանատուութիւնը։ . . . Աղնուագոյն գործ է մանուկները Աստուծոյ բերել . . . »։

Նախագահը իր ճառին մէջ շեշտեց. «Հունգարիոյ գեղեցիկ ոստանին մէջ օտարականի պէս չենք զգար. նպատակի նոյնութիւնը մեզ կ'եղբայրացնէ . . . ազգերու, դաւանութներու խտրոյցը կը քակտուի գէթ Համաժողովին մէջ . . . դուրսը զիրար չենք հասկնար, հոս եկած ենք Սրբոց Հաղորդութիւնը վերապրեցնելու։ . . . Զմիզ բաժնող բաներու տեղ՝ մեզ իրարու միացնող բաներու հիման վրայ հոս ենք . . . Մանուկներու սիրտը համամարդկային եղբայրակցութեան ճամբան է։ . . . Աշխարհ կը տառապի Զարիքով. Մշակոյթը զոր ունինք՝ անզոր է իր Զարիքին յաղթելու։ Նոր սերմերու, Աւետարանի Սերմնացանին Մշակոյթին պէտք ունի աշխարհ»։

Երուսաղէմի Յովն Պատրիարքապետն ողջոյնը Համաժողովին բերած էր Գեր. Տիմոթէոս Արքեպս. Թեմալիս, որ օգոստ. 13 ի հրապարակային նիստին մէջ կարգաց անգլերէն ուղերձ մը խնդակցելով Համաժողովին այսքան յաջողութեամբ պատկուած ձեռնարկին։ Տեղեկութիւններ տուաւ կիր. վարժարաններու Պաղեստինի մէջ ըրած գործերուն ու վիճակին մասին։

Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոսաբանին ողջոյնը Համաժողովին հաղորդեց անգլերէն ուղերձով մը՝ այս տողերը գրողը, Համաժողովին փակման առթիւ՝ օգոստ. 15 ին գիշերը։ Յայտնեց թէ Եւրոպա մեկնումի վերջին պահուն՝ Կիլիկիոյ Աթոռակից Տ. Բարգէն Վեհ. Կաթողիկոսին կողմէ իրեն յանձնուած պաշտօնով Համաժողովին ներկայ ըլլալը և խօսելու պատահութիւնը՝ Եւրոպական Համաժողովին կողմէ Հայց. Եկեղեցւոյ ընծայուած պատիւ մը կը համա-

րի: Հակիրճ պատմական տեսութիւն մ'ըրաւ Հայոց դիւցազնական քրիստոնէութեան և դարերով մարտնչող եկեղեցիին և Ազգ. կրօնական կենդանի հաւատքին աղբիւրներուն (ընտանիքին, եկեղեցիին և զըզրոցներուն) դերին և համագործակցութեան մեթոդին վրայ. Թուրքիոյ այժմ անապատան Հայութեան և Հայաստանի հայոց կրօնական դաստիարակութեան վիճակին անդրադարձաւ: Կիրակիոյ Տ. Սահակ Բ. Վեհ. Կաթողիկոսին՝ կիր. վարժարաններու մասին Կոնդակէն մէջըրուեմեր րբաւ, իբր Հայոց եկեղեցւոյ բարձրաստիճան հոգեւորականութեան համակրութեան փաստը: (Կոնդակէն տաան օրինակներ ժողովէն վերջ փափաքողներուն ցրուեցան): Պատկերացուց ներկայիս Սիւրիոյ հայոց մէջ հիմնուած Կիր. վարժարաններու յոռաջգիմութիւնը՝ չնորհիւ անոնց Ընդհ. Բարտեղար Պրն. Լեոն Զէնեանի անդուլ ջանքերուն, Առաջնորդներու գործակցութեան և Կաթողիկոսարանի պաշտօնական հովանաւորութեան: Ապա իր խօսքը փակեց շեշտելով՝ թէ բոլոր եկեղեցիները պէտք է օրինակ առնեն պաշխիմի գաստիարակութեան վարիչ սկզբունքներէն. և նոյնքան հաւանդ, սխիւթեմ և համոզում գնեն իրենց կրօնական դաստիարակութեան գործին մէջ նոր սերունդը Աստուծոյ բերելու համար, ո՛րքան պաշխիմիներ զրաւ են՝ մանուկները կրօնէն, եկեղեցիէն և Աստուծմէ ուժացնելու և երիտասարդները քրիստոնէութենէ տարհամոզելու համար:

Ամենավերջին ատենախօսքը եղաւ Դոկտ. Դոնալդ Ֆրէյզըր (Սկոտլան), որ Համաժողովի գործը ներկայացուց գեղեցիկ և միտնգամայն զուարթ ոճով մը: Դոկտ. Ֆրէյզըր պերճախօս բեմբասաց մըն է. Կեզը. Ափրիկէի մէջ աշխատած է 30 տարիներ: Տեսայ հրաւիրագիրը՝ որով նոյ. ի մէջ կոչուած էր քարոզելու Անգլիոյ թաղաւորին և արքայական գերդաստանին մատուոն մէջ:

Դրուագներ. — Համաժողովի պատգամաւորները մեծահանգէս և չքեղ թափուրով մը քայլեցին Մայրաքաղաքին լայն պողոտաներէն՝ ծաղկեպսակ մը դնելու համար Հունդարիոյ Անձանօթ գինուորին գեղեցմանին վրայ:

Բուզապետի քաղաքապետը պատուիրակներուն թէյասեղան մը տուաւ, ուր

ճոռեր խօսուեցան պետական պաշտօնեաներէ և մաճառ հին և նոր ժողովրդային երգեր լսեցինք:

Օգոստ. 15 ին կէսօրէ վերջ ժամը 1-7 յատկապէս վարժուած չոգենաւով 335 պատգամաւորներ նաւադնացութիւն մը վայելեցին Դանուրի վրայ՝ մինչև Վիշիկրատ ուր հոռմէական շրջանէ բանտի մը, Կորդինոս իշխանին հռչակաւոր զրադարանին և այլ շէնքերու մնացորդներ տեսանք:

Համաժողովի փակման առիթով տեղի ունեցաւ Բարեկարգեալ եկեղեցիին մէջ Համաժողովեան Խորհուրդը և սրտառու յայդ պաշտամունքին միջոցին հաղորդուեցան հաղարաւորներ՝ ահիւ և երկրպագութեամբ: Եւ ոչ առանց յուզման հանդիսատես եղայ եւրոպացի 27 ազգերէ հոն հաւաքուած, երիտասարդութեան մէջ զործող մարդոց և կիներու ընտիր բաղմութեան, որ Ս. Աեղանին մօտեցան ջերմ եռանդով, նորոգելու համար անգամ մըն ալ Տէր Յիսուսի Աւետարանին և նոր սերունդին ծառայելու իրենց նուիրական ուխտը:

Տարակոյս չունիմ թէ պատգամաւորներ օրհնուած դարձան իրենց երկիրները, խոր ցնծութիւն և նոր ներշնչութիւն տանելով՝ Ս. Աւետարանի նուիրական Օրէնքը և Փրկչին Զայնն ու Պատկերը նոր սերունդին հոգւոյն մէջ զրոյմելու գործին:

ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴԱՍՊԱՐԵԱՆ

ԱՄԱՎԵՐՋԻ ԴՈՒՆՈՒԹԻՒՆ

Դո՛ւն, Տէր, Դո՛ւն այս արին
իւ լրման հասցուցի:
Շնորհակալ եմ եզմէ
իմ Աստուծ եւ իմ Տէ՛ր:
Էակներն այլազան
Քեզմով միայն կը պահուին:
Պատկն ալ եւ՛ցրք արուան
Քեզմով միայն կ'օրհնուի:
Զբիւր որ Քեզ հանչան
Էակներն համբո՛ւն:
Մինչդեռ այդ համայնան
փոխարէն Դո՛ւն ինձմէ
միայն սէր կը խնդրես:
Ինչ չբժնալ եւ վրսեմ
եւ արի աւետուր:
Կ'օրհնեմ, Տէր, եւ ըզՔեզ
այժմ եւ մինչեւ իսպառ:

ՄԻՈՒՆԻ ԼՈՌԻՍՏԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. — ԱՍՏՈՒԱԾԻՍԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

2. — ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Պ. Զ. Յ. Սուրբաբայանը կը հարցնէ.

1. — Ի՞նչ է Աստուածիմաստութիւն (Theosophy):
 2. — Ի՞նչ է Քրիստոնեական Գիտութիւն (Christian Science): Եւ ի՞նչ է, կամ պէ՞տք է լինի վերաբերումը մեր եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդի հանդէպ այս աղանդաւորներին:

1. — Աստուածիմաստութիւնը կրօնական իմաստասիրական հայեցողութիւն մըն է, եւ անոր հետեւորդներուն աւստութեամբ՝ նաեւ գիտութիւն մը, որ կը յայտարարէ թէ մարդ կրնայ իբրեւ փորձառական իրողութիւններ գիտնալ մարդկային հոգիի, կեանքի, մահուան եւ յառաջդիմութեան վերաբերեալ խորհուրդները: Անոր ծագումը նախաքրիստոնէական է: Իր ամենամեծ դարգացումը ստացած է Հնդկաստանի մէջ: Հնդկ կրօնական իմաստասիրական գրականութեան ամէնէն յարգի օրտաղրութիւններէն Ուպանիշադներու վարդապետութիւնը աստուածիմաստական է: Իսկ նոր-պղատոնական իմաստասէր Ամմոնիոս Սակկաս մեր թուականի երրորդ դարուն, Աղեքսանդրիոյ մէջ հիմնեց Ընտրողական Աստուածիմաստական Դպրոցը եւ առաջին անգամ գործածեց Աստուածիմաստ բառը յունարէն լեզուով:

Արդի աստուածիմաստութիւնը սակայն բուն հին արեւելեանը չէ, այլ՝ անոր եւրոպականացած մէկ ձեւը: Ներկայ աստուածիմաստական ընկերութիւնը հիմնուեցաւ Նիւ Եորքի մէջ 1875 ին: Երկու հոգի մասնաւորաբար աշխատեցան այդ ուղղութեամբ, Տիկ. Զ. Պ. Բլաւատսքի, ուսւ մը, եւ ամերիկացի Զ. Ս. Օլկոտ: Անոր նշանաբանն է «Ընտրութիւնէն վեր կրօնք չկայ»: Այս շարժումին սկզբնաւորութիւնը սակայն, վերեւ յիշուած երկու անձերուն ձեռքով չէր որ տեղի ունեցաւ, այլ՝ Տիկ. Բլաւատսքիի Հիմալայեան Ուսու-

ցիչներուն շնորհիւ: Ընկերութեան կեդրոնը կը գտնուի Ատեարի մէջ, Մատրասի մօտ: Այժմու նախագահն է Տիկ. Աննի Բեսանտ: Աստուածիմաստներու ընկերութիւնը 1924-ին մասնաճիւղեր ունէր աւելի քան 50 երկրներու մէջ եւ մօտ 40000 անդամներ կը համբէր: Ատկէ դատ ունի նաեւ միլիոնաւոր համակիրներ:

Ընկերակցութեան երեք գլխաւոր նըպատակներուն առաջինն է. «Մարդկային Տիեզերական Եղբայրակցութեան կորիզ մը կազմել, առանց ցեղի, դասանանքի, սեռի, դասակարգի կամ գոյնի խնամբութեան»: Երկրորդ. «Քաջալերել բազմազան կրօններու, իմաստասիրութեան եւ գիտութեան սերտումը»: Եւ երրորդ. «Հետազօտել բնութեան չբացատրուած օրէնքները, եւ մարդուն մէջ թաքնուած զօրութիւնները»: Այս վերջինը սովորաբար կ'ըսուի ծածկագիտութիւն (occultism): Իւրօրօքանչիւր անգամէ կը պահանջուի որ իր լման հաւատարմութիւնը յայտարարէ ընկերութեան առաջին նպատակին:

Ընկերութեան անդամակցութիւնը ոչ մէկուն ազատութիւնը կը քնջէ սակայն, ո՛չ մէկ պարտք կը դնէ որ մէկը հաւատայ աստուածիմաստական վարդապետութեանց, ոչ մէկը կ'օտարացնէ իր սեփական կրօնքէն, կամ իր ազատ խորհողութիւնէն, այլ կը միացնէ բոլորը մէկ բարոյական կապով, որ է մարդկային սեռին միութեան ու համերաշխութեան գաղափարը:

Աստուածիմաստութեան գլխաւոր վարդապետութիւններէն մին է վերամարմնացումը (reincarnation), այսինքն, հոգիի մը վերստին ծնիլը յաջորդական մարմիններ առնելով: Այս հաւատալիքը շատ հին է հնդկիներու մէջ: Յոյն իմաստասէրներէն ոմանք եւս ուսուցած են զայն: Վերամարմնացումը անհրաժեշտ է ըստ իրենց, որպէսզի մարդուն հոգին հետզհետէ մաքրուի, սրբուի եւ միանայ Տիեզերական Ողիին հետ: Այս վարդապետութեան կը վերազրուի մեծ արժէք մը տեսական եւ գործնական բարոյականութեան մէջ, Վերամարմնացումը կրնանք նկատել արդիւնքը Քարմայի օրէնքին: Քարմայ տառական իմաստով կը նշանակէ «գործ»: Մարդ իր գործերուն հետեւեալը կը կրէ անպատճառ իր ներկայ

կամ հետագայ կեանքին ընթացքին: Ուստի մէկը որքան նուազ չարիք գործէ այնքան քիչ քարմայ կ'ունենայ և այնքան կարճ ժամանակէն կրնայ իր հոգին ազնուացնել և յաջողիլ հասնելու մեծ միութեան, Նիրվանայի: Քարմայի այս վարդապետութիւնը հակադրութիւնն է ճակատագրականութեան, որ բարոյական ճիշդը ջլատող ահաւոր ըմբռնում մըն է:

Աստուածիմաստները պէտք է զգուշանան փնտսելէ ուէ ապրող էակի, վասն զի նոյն կեանքն է որ կ'ապրի մարդէն սկսեալ մինչև յետին բզէզին մէջ:

Ծէսեր և արարողութիւններ աւելորդ են աստուածիմաստի մը համար. կարեորը ճշմարտութեան զիտութիւնն ու ատոր համաձայն ապրուած կեանքն է:

2.— Բրիտոնէական Գիտութիւնը աստուածիմաստական և ախտաբուժական վարդապետութիւն մըն է, որ Ամերիկայի մէջ սկիզբ առաւ շուրջ 1866ին, Տիկ. Մարի Բ. Գ. Էդգիի (Mrs. Mary Baker Glover Eddy) միջոցաւ, և ներկայիս 100,000 է աւելի հետեւողներ ունի Միացեալ Նահանգներու և եւրոպական երկիրներու մէջ: Տիկ. Էդգի 1867 ին հրապարակ իջաւ իրեն մտքի ոյժով բժշկող մը: Իր ուսուցումը կը հիմնէր սուրբ գրքի և սա սկզբունքներուն վրայ թէ մարդուն իսկական բնութիւնը հոգեւոր է, և թէ Աստուծոյ Հոգին Սէր և Բարութիւն ըլլալով բարոյական և մարմնական չարիքը հակառակ են այն Հոգիին որ կար Յիսուս Բրիտոսի մէջ: Մէկ Միտք, մէկ Աստուած, մէկ Բրիտոս միայն կայ և ոչինչ իրական է բաց Միտքը: Նիւթ և հիւանդութիւն ենթակայական թիւր վիճակներ են, ցնորքներ, որոնք կրնան վտարուիլ Աստուծոյ և Բրիտոսի ճշմարիտ գիտութեան մտային զործողութեամբը, կամ Բրիտոնէական Գիտութեամբ: Սովորական բժշկական գիտութիւնը.— զեղեր զործածելով և այլն,— անյարմար է, հետեւաբար հոգեւոր բուժումն է միակ դարմանը այն բանին որ իրապէս մտային վրէպ մըն է: Յիսուս ինքը բժշկեց այդ միջոցով, որ, հետեւաբար, բնական էր և ոչ թէ հրաշալի, և հաւաստեց որ իրեն հաւատացողներն ալ կարող պիտի ըլլան նման բուժական զործեր կատարելու:

Բրիտոնէական Գիտութեան Ընկերութիւն մը կազմուեցաւ 1876 ին: Հետզհետէ

ժողովարաններ հաստատուեցան այլեւայլ քաղաքներու մէջ: Տիկ. Էդգի հրատարակեց քանի մը գրքեր, որոնք բազմաթիւ տպագրութեանց արժանացան, (Տես Enc-Brit. XI. ed. յօդուած Christian Science, որմէ քաղուած են վերոգրեալ ծանօթութիւնները):

Այս կարգի աղանդներու հանդէպ մեր եկեղեցւոյ վերաբերումը որոշ է. զանոնք չի նկատեր իրեն ճշմարիտ միջոց հոգեւոր փրկութեան: Իսկ մեր ժողովուրդը շատ խոհեմ, վերապահ և հեռատես պէտք է ըլլայ ամէն կարգի հին ու նոր աղանդներու հանդէպ իր բռնելիք ընթացքին մէջ, և իր հոգին չյանձնէ իսկոյն ամէն ներկայացող նոր փրկիչ: Մեր Փրկիչը մէկ է՝ Յիսուս Բրիտոս, և մեր Փրկութեան Մասեանը, Ս. Աւետարանը, կատարեալ է թէ միայն ջանաք ըմբռնելու զայն և տողորունք անոր ոգիով:

Ոմանք թերեւ չփում ունենալով այլազան աղանդներու հետեւողներէն մէկուն կամ միւսին հետ կը հետաքրքրուին անոնց վարդապետութեամբ և կեանքով, այդպիսիներուն պարտքն է ի հարկէ զգոյշ ըլլալ և հետ մնալ անխորհուրդ ծայրայեղութիւններէ, նորելուկ և միակողմանի ուսուցումներու մոլեռանդ աղանդաւորներ զառնալէ: Պատշաճ ծանօթութիւն ունենալ մեզ չըջապատող ուսուցումներու մասին, կարեւոր է, և կրնայ օգտակար ըլլալ, եթէ փոխանակ մեզ հեռացնելու մեր մայրենի եկեղեցւոյ հարազատ գրկէն, կարենայ ցոյց տալ մեզի գերազանց գեղեցկութիւնը մեր աստուածապարզ և կրօնին: Հայ-Բրիտոնէին Փրկութեան Տապանը Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին է:

Ն. Վ. Պ.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՍՏԵ

Շատ մի խօսիմ, որովհետեւ շատախօսեալս ժամանակ միշտ կ'ստուի մի բան՝ որն ակնհայտ չպիտի եր ստի:

*

Մի՛ որոնեմ ո՛չ մեծ ուրախութիւն, ոչ աւերոյ հանգստութիւն. քի՛ տաքիմի և քի՛ երկրորդի ետեւից ընկնելն արդիւն չարչարանքի և խոչընդոտ հանգստութեան:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՍՐԲ. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՕՐ ՓՈԽԱԴԱՐՁ

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Դանակալութեան յաջորդ օրն իսկ, զեկտ. 2 ին, Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ, Տ. Մկրտիչ և Տ. Սմբատ սրբազաններու, Տ. Կիւրեղ Վրդ.ի և զիւանապետ Պր. Նուբեանի այցելեց **Ն. Վ. Բարձր Կոմիտէին**, և շնորհակալութիւն յայտնեց Արքայական Հռոմայտակի յանձնումի արարողութեանց առթիւ յայտարեբաժ համակրանքին և պատրիարքական ուխտի եկեղեցական հանգիստութեանց ատեն իր կողմէ ներկայացուցչներ զրկել հաճած ըլլալուն համար— Նոյն օրը շնորհակալութեան այցելութիւններ փոխադարձուեցան նաև Բ. Կոմիտէութեան Զիյաճ Սիկրետերի ար. Շուկիի, և երուսաղէմի Կառավարիչ **Մր. Կամբէլի**։

▲ Դեկտ. 4 ի ուրբաթի երեկոյին, Ս. Պատրիարքը, հինգ Ս. եպիսկոպոսներու, Տ. Մամբրէ և Տ. Կիւրեղ վարդապետներու, Պր. Մխալեանի և երուսաղէմի հայ երեսիներու հետ ներկայ գրտնուեցաւ ամերիկեան Նիյր Իստի երուսաղէմի ներկայացուցչի և ամերիկեան **Փոխ-Հիւպատոս Մր. Պալմերի** կողմէ իր տան մէջ մեծարուած թէյասեղանին, և զգածուած արտիւ խօսեցաւ ամերիկեան մարդասիրութեան հանդէպ Հայոց տաճած շնորհապարտ սիրոյն նկատմամբ։ Այդ սեղանին ներկայ էր նաև **Մր. Բէյվիսսոն**, Նիյր Իստի եպիսկոպոսի ներկայացուցչի, որ յատկապէս եկած էր երուսաղէմ, պատրիարքական հանդիսութեանց ներկայ գտնուելու համար։

▲ Դեկտ. 7, ըլ. առաւօտուն, աւանդական թափօրով, հինգ եպիսկոպոսներու և չորս վարդապետներու ընկերակցութեամբ, Ս. Պատրիարքը այցելեց Յունաց Պատրիարքարանը, ուր Պատր. Տեղապահը, չըջապատուած իր սխնդականներէն, սխալ ընդունելութեան մեծարանք ընծայեց։ Ապա նոյն թափօրով այցելեց **Յրոմէյի** կեանք միաբանութեան. և ի վերջոյ **Լասին Պատրիարքարանը**։ Այս երկու տեղերն ալ, թէ Ֆրանչիսկեանց պետը, Դեր. Կուստոզը, և թէ Լատինաց պատր. փոխանորդ եպիսկոպոսը, ի բացակայութեան պատրիարքին, որ եւրոպա էր, ընդունեցան պատուադիր սիրով, չըջապատուած իրենց առաջաւոր միաբաններէն։

▲ Դեկտ. 3 ի եւ. օրը այցելեց Պաղատինի Իսլամաց Կոնսպիսի (Միւսթի) Էյ Հան Էմին Հիւսէյին Է.Ֆ.ի, Քաղաքապետ Բաղդալ Պէլի, որոնք մեծ պատուով ընդունեցին Ն. Ամենապատուութիւնը և իր հետեորդները։ Նոյն օրը, և երեկոյն, Կինգ Դէյվիլը Սթէյն մէջ Ս. Պատրիարքը ներկայ գտնուեցաւ Քաղաքապետութեան կողմէ **Ն. Վ. Բարձր Կոմիտէին** ի պատիւ տրուած թէյասեղանին։

Նոյն օրը, կէսօրէ վերջ, այցելեց **Գպիկեան Վանքը**, ուր, մեծաւորը, Տ. Բաթիկոս Ե-

պիսկոպոս, ժամանումի և մեկնումի պահուն մեծ պատիւներ ըրաւ. մասնաւորաբար ուշադրաւ էր վեց քահանաներու շուրջադրեցաւ ընդառաջ դալը և յետոյ նաև լուցեալ մօմ ի մեռին յուղարկ իշնելը։

Դպտիներէն ետքը այցելեց **Ուղղափառ Ասորւոց**։ Ի բացակայութեան Եպիսկոպոսին յեզրպատոս, փոխանորդ Տ. Միքայէլ Վարդապետ, իր միաբաններուն հետ ընդունեցաւ մեծարանքով։

▲ Դեկտ. 9 ի զշ. առաւօտուն, Տ. Մեսրոպ Սըրբազանի և զիւանապետ Պր. Կ. Նուբեանի ընկերակցութեամբ այցելեց **Քրեմալեան, գերմանական, իսլաական, ամերիկեան, յունական, եգիպտական և հայկական հիւպատոսարաններ**։

▲ Դեկտ. 10 ի եւ. առաւօտուն, Տ. Սմբատ Սըրբազանի և Պր. Նուբեանի ընկերակցութեամբ այցելեց **Հէից Բարոնապիսից, Մեկսիկայի, Բոյոնիոյ, Շուէլի, Թուրքիոյ, Հունգարիոյ, Սլաւոնիոյ, Լիթուանիոյ Հիւպատոսներուն, որոնք ամէնքն ալ, ինչպէս նախորդները, անձամբ ներկայ գտնուած կամ փոխանորդ զրկած էին պատրիարքական հանդիսութեանց**։

Նոյն օրը, կէսօրէ վերջ, Տ. Մեսրոպ Եպս.ի և Տ. Կիւրեղ Վրդ.ի հետ այցելեց **Ռուսաց Վանքը**, ուր Անաստաս Արքեպիսկոպոս սրբակրօն հոգեորականը, իր միաբանութեան հետ յարգալից ընդունելութիւն մ'ըաւ։ Յետոյ, **Դոմինիկեանց Վանքը**, ուր բազմաճմուռ Հ. Լաբրանտ, Հ. Աբէլ, Հ. Վէնսան և միւսները, իրենց մեծաւորին հետ, շնորհակալ պատուասիրութեամբ ընդունեցին Ն. Ամենապատուութիւնը, արտառուէ անդրադարձութեամբ ողբերգելով յիշատակը հոգեղոյս Դուբեան Սրբազանի, որուն համար խորունկ սէր և յարգանք ունեցած են միշտ։

▲ Դեկտ. 11 ի ուրբաթ կէսօրէ վերջ այցելեց, Տ. Սմբատ Սըրբազանի և Պր. Նուբեանի հետ, **Ռումանիոյ, Բեռուի, Հոլանդայի և Գաւիական Նուիրակին**, որ բացակայ էր յեզրպատոս. ի վերջոյ, Ս. Յակոբեանց ցանկի զրացի գերման Կարօլիկեան Դոմիսիոն Վանքը։

▲ Դեկտ. 13 ի կիրակիին, կէսօրէ վերջ, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ Սըրբազանի և Տ. Կիւրեղ և Պարգե վարդապետներու, իր առաջին ուխտի այցը ըրաւ ի **Բերդեհէմ**, Տեառն մերոյ Ս. Իննդեան Այրի և Մաուրի խորաններուն։ Յետոյ Տեղաբանի սրահին մէջ ընդունեցաւ այցելութիւնը **Բերդեհէմի Կառավարիչի և Ռոսիկանասան Տեօֆիլից**, որոնք եկած էին բարի գալուստ մաղթելու։

▲ Դեկտ. 14 ի ըլ. երեկոյեան այցելեց **Հապէտեան Վանքը**, ուր մեծաւորն ու միաբանները խորին յարգանքներով ընդունեցին զինքը. իսկ յետոյ **Անգլիկան Եպիսկոպոսարանը**, ուր, Դեր. Տ. Մակ Իննէս Եպիսկոպոսի յԱնգլիա բացակայութեան պատճառաւ, շնոր միւրով և պատուով ընդունուեցաւ Եպիսկոպոսի փոխանորդին, Կանոնիկոսին և Աւագերէցին կողմէ։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դեկտ. 11-30, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր այցելութեան եկան յաջորդաբար և Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ սիրալիր ընդունելութեամբ մեծարուեցան, Ռոյոնիական Պ. Հիւպատոս, Մուսաղէմի Կառավարիչ Վսեմ. Մր. Կամբէլ, Իսալական Պ. Ընդի. Հիւպատոս, Սիոնի Պերման Յորմիսիոն վանքին մեծաւոր իր հետեւորդներով, Մուսաղէմի Հրեական Ազգ. Ժողովին կողմէ երկու անդամներ, Պաղեստինի Վսեմ. Զիյե Հրաւիր, քաղաքիս խալիպան Հիւանդանոցի Ռեզիպէա Տէր. Մանչիւնի, Յրաւնչիսկեանց Կիւսոսը, իր Առաջիկայից Ժողովով, Յրաւնչիսկեան Պ. Ընդի. Հիւպատոս, Հելլենական Պ. Ընդի. Հիւպատոս, Պելլիական Պառտակալ Հիւպատոս Մ. Սպանիօ, Յոյն Կարօլիկաց Պար. Փոխանորդը, Պերմանական Պ. Ընդի. Հիւպատոս, Ռումանական Պ. Հիւպատոս, Հայ Կարօլիկներու Պար. Փոխանորդը իր հետեւորդներով, Ռուսաց Միաբնութեան Մեծաւոր՝ Տ. Անաստաս Արխեպ., քաղաքիս Church of Nazareneի ներկայացուցիչները՝ Rev. Kaufmann և Պատ. Գր. Դիգորեան, Աւստրիական Պ. Հիւպատոսը և Չեխոսլովակիոյ Պ. Հիւպատոսը:

Նորին Ամենապատուելիներ, հետն ունենալով Գր. Տ. Ս. Միսրոպ. Մկրտիչ և Սմբատ Սրբազանները, Զօր. Տ. Կիւրեղ և Տ. Պարգե վարդապետները, զեկտ. 17-ին այցելեց Ս. Թարգմանչաց Ազգ. Վարժարանն ու Մանկապարտէզը, ինչպէս նաև Ս. Արտոյս ժառանգաւորաց Վարժարանը, և խրատական խօսքերով պատասխանեց արտասանուած ուղերձներուն:

Իսկ զեկտ. 25-30 Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը այցելեց Ժառանգաւորաց Վարժարան, և ներկայ գտնուեցաւ դասաւանդութեանց:

Դեկտ. 23-ին Ս. Յակոբայ Տաճարը այցելեց Central Housing Commission Նախագահ MR. FRENCH, իր Տիկնոջ և զուգակներուն և քաղաքիս Կառավարիչ Մր. Կամբէլի հետ: Լուսարարայեան Սրբազանի կողմէ եկեղեցական հնութիւններ ցոյց տրուեցան իրենց, և ապա պատուաւորուեցան Պատրիարքարանիս դահլիճին մէջ:

Դեկտ. 26-ին շրբ. օրը, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետն ունենալով Սիւրանութեանս հոգեւորական անդամները՝ Լատինական Ս. Մընէզեան Տօնին առթիւ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Յրաւնչիսկեան Կիւսոսդիին, և Լատին Պարիարքարանը: Այս առթիւ Պատր. Փոխանորդ Գր. Տ. Մկրտիչ Սրբազան, իր հետեւորդներով ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր շնորհաւորական այցելութիւններ տուաւ Յոյն Կարօլիկաց Պար. Փոխանորդութեան և Սիոնի Պերմանական Յորմիսիոն վանքի Մեծաւորին:

ԳՈՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՂԹԱՆԲ

Դեկտ. 9-ին զշրբ. օր, Մուսաղէմի Գրաման 15-րդ Տարեկարգին առթիւ՝ առաւօտեան ժամը 8-ին գոհարանական ժողովանք տեղի ունեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ՝ Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր, մասնակցութեամբ Սիւրանութեանս եւ ի ներկայութեան բարեպաշտ ժողովրդեան:

ՄԵԿՆՈՒՄ Տ. ՍՄԲԱՏ ՍՐԲԱԶԱՆԻ

Դեկտ. 30-ին զշրբ. օր Ս. Աթոռոյ Կ. Պապոյ Պատր. Փոխանորդ Գր. Տ. Սմբատ Ս. Սպս. Գազազեան, մեկնեցաւ Ս. Աթոռէս զէպի Կ. Պալիս, Սիւրբոյ ցամաքային ուղեգծով:

ՎԱԽՃԱՆՈՒՄ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ԱՆԳԼԻԿԱՆ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱԿ ԻՆՆԷՍԻ

Դեկտ. 25-ի միջօրէին երբ գուժուեցաւ Նորին Սրբազանութեան վախճանումը Անգլիոյ մէջ, անմիջապէս Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Զօր կողմէ Զօր. Տ. Կիւրեղ վարդապետ և Ա. Թարգման Զօր. Տ. Պարգե վարդապետ տեղւոյս Անգլիկան Եպիսկոպոսարանը գացին, և Նորին Ամենապատուելիան ցաւակցութիւններ ներկայացուցին Մակ Իննէս Սրբազանի անակնկալ վախճանման առթիւ:

Նայն օրը Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր կողմէ ցաւակցական հեռագիրներ ուղղուեցան Լոնդոն՝ Կանտերբուրի Ս. Արքեպիսկոպոսին, և Տիկին Մակ Իննէսին:

28 Դեկտեմբեր 1931 երկուշաբթի, կէսօրէն վերջ ժամը 4-ին տեղւոյս Անգլիկան Սենտ Ճորճ եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցաւ Զօրհանգստեան պաշտօն, որուն ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով Զօր. Տ. Կիւրեղ և Տ. Պարգե վարդապետները:

Մակ Իննէս Եպիսկոպոս Երուսաղէմի մէջ Անգլիկան Եպիսկոպոսներու հինգերորդն էր իր քաղցր բնաւորութեամբ եւ բարի նկարագրով սէրն ու յարգանքը շահած էր բոլոր անոնց, որոնք զինքը ճանչնալու առթիւ կ'ունենային: 1914 թուականէն ի վեր արգիւնաւորապէս կատարած իր պաշտօնավարութիւնը յանկարծ վերջ կը գտնէ այսպէս վաղահասօրէն: Զանգուցեալ 61 տարեկան էր տակաւին Տարիք մը, ուր նա պիտի կրնար իր բազմամեայ փորձառութեան հասունութեամբ օգտակար ծառայութիւններ մատուցանել շատ մը գիծերու վրայ, եթէ տարածած ընդհատուած չլլար իր կեանքին թելը:

Մակ Իննէս Եպիսկոպոս Հայոց Պատրիարքարանին հետ ալ միշտ լավագոյն և սիրալիր յարաբերութիւններ մշակած և շնորհակալ թողած է: Զանգուցեալ Դուրեան Սրբազանի մեծապէս համակրող մըն էր: Իսկ Սրբազան Պատրիարքին ծանօթ բարեկամ եղած է Եպիսկոպոսի պաշտօնավարութեան ընթացքին, երբ Գր. Մակ Իննէս Եպս. ալ պաշտօնով Եպիսկոպոս կը գտնուէր:

Սիոն իր սրտագին մաղթանքները կ'ուղչէ առ Բարձրեալն ի հանդիստ հոգւոյ հանգուցելոյն, և կը հայցէ երկնային միաբնութիւն իր սպակիր տիկնոջ և զուգակներուն: